

معلم محی الدین قربانعلیف.

دنیا

ابتدائی عوام مکتبہ لری اوچون ترتیب ایلامش

جغرافیا رسالہ سی.

انچی جزء

علی اصغر کمال افندی طرفندن اصلاح و تصحیح ایله طبع ایلدی.

ناشری:

„معارف“ کتبخانه سی

КАЗАНЬ

Лито-Типография И. Н. Харитонова.

1912

مقدمه .

بزنك ايكي جزدن عبارت بولغان بو جغرافيا رسالهسى گرچه هر بر ابتدائى مکتبلر اوچون ده يارقلى ايسه ده، ترتيب ايتودن مقصوده ز بيگراک ابتدائى عوام مکتبلرى اوچوندر .

ابتدائى عوام مکتبلرى اوزينك ترتيب و پروگراملى جهتنن قاراغانده شاگردلرنى رشدى و اعدادى مکتبلرگه حاضرلى طورغان ابتدائى مکتبلردن بيگ کوب جهتلردن آيرلادر، چونکه بو صوگفى قسم مکتبلرده شاگردلر کوب يللر اوقوب فنلرنى تدرىجى صورتده تحصيل ايتهدر . اما عوام مکتبلرنده شاگرد هر آز زمان تحصيلده بولغاندن صوگ مکتبلدن چغاده اوزينك معيشت اشلرينه کرشه در . بونده اوقوغان شاگردلر اوزلرينك معلوماتلرن کيله چکده فقط اوز اوزلرندن اوقوب قنه آرتدرا آلالر . شونك اوچون ابتدائى عوام مکتبلرنده اوقوتلانورغان درسلرنك پروگراملى بر جهتنن قسقالغى، ايکنچى جهتنن مکمليتنى ايله ابتدائى تحضيره مکتبلرندن آيرلورغه تيبش . بونده اوقوتلانورغان درسلرده هر فننك فقط اصلى و اياك مهم و ضرور بولغان مادهلرى گنه صايلانوب آلنورغه و بو صايلانوب آلنغان مادهلر بر آراغه جييلغاچ قسقه چه غنه بولسه ده بتون بر فن بولوب چغارغه تيبش . مکتبده مذکور شرطلر رعايه قيلنغان تقديرده گنه، آنك شاگردلرى کيله چکده مکتبده آلغان معلوماتلرن اوز اوزلرندن اوقوب آرتدررغه مقتدر کشيلر بولوب چقا آچقلردر .

عوام ابتدائى مکتبلرينك پروگرامن ابتدائى تحضيره مکتبلرينده قبول ايتهرگه و شونك بوينچه اوقوتورغه يارى اما رشدى و اعدادى مکتبلرگه حاضرله و اوچون بولغان ابتدائى تحضيره مکتبلرينك پروگراملى

بوينچه عوام مکتبلرنده اوقتو هيچ ياراميدر. عوام مکتبلرنده اوقتلا چق جغرافيا، بالاغه کوچى ييتهرلك مقدارده جغرافيانك اصلى وعمومى معلوماتلرن آكلاتوب بلدر و دن عبارت بولورغه تيبش. شاگردكه جغرافيانك آزى كويمى باشقه جزئى معلوماتلرن بلدر و. جغرافيانك اصلى وعمومى معلوماتلرينه ايرشدر و اوچون هر قورالغنه بولورغه تيبش. بالاغه جزئى معلوماتلرنى بلدر و، جغرافيا اوقتورغه تعيين ايدلكان وقتنك كوبلك و آزلغينه قاراب بولورغه تيبش. اكرده جغرافيا اوقتو اوچون ايركهرهك وقت تعيين ايدلگان بولسه، جزئى معلوماتلرنى تفصيلليرهك روشده اوقتور، وقت آزراق تعيين اينلگان بولسه مختصر صورته اوقتور.

جغرافيانك اصلى معلوماتلرى كوب يوقدر. اصلى معلوماتلر: ييرنك كونك ويللق حركى، بو حركتلر سببلى يير اوستنده و افع بولا طورغان اوز گهرشلىر، ييرنك صوغار يلووى، هوا، قورى ييرنك اوستكى قاتلاوى، نباتات و حيواناتنك يير اوستنده طارالووى، انسانلرنك معيشت و شلىرى، هنر و صناعتلر، دين و مملكتلر حقدى معلوماتلردن غنه عبارتدر. بو معلوماتلر آز مقدارده غنه بولسه ده ابتدائى عوام مکتبنده گى بالالرغه بلدر يلوورگه تيبش. يوقاريدده ئه يتلگان اصللر جغرافيا پروگرامن فصللرغه بولو اوچون اساس ايتوب آلنورغه تيبش.

جغرافيا كتابلرينك اكثرنده جغرافيا معلوماتلرن فصللرغه بولو اوچون اساس ايتوب (اورون) نى آلار. يعنى بالانى ايك اول طوغان اوسكان ييرى، (طورا طورغان اولى يا كه شهرى، اويهز و گو ييرناسى) ايله بلسله ندر و ب، بوندىن صوك طوغان مملكتينك تورلى ييرلرى (مثلا شمال و جنوبده گى گو ييرنالر، ديكز بوينده غى ولايتلر) ايله طانشدرا باشليلىر. بالانى اوروون ايله طانشدرو، آنى شول اوروون اوستينك شكلىرى، صولرى، هواسى، نباتاتلرى، هنر و سوداسى و باشقه جهتلرى ايله طانشدرو دن عبارتدر. بو اصول ايله اوقتقاندده بالاغه شولر وشچه قش بوينه جزئى معلوماتلرنى بيره باروب، قش آخرنده اوشبو بالالرنك

ذهنده طار قاو بولغان معلوماتلرنى بىر مركز گە جىيىوب شونلردن جغرافيانىڭ
 اصلى معلوماتلرنى استخراج ايدونى فرض قىلنا هم بونى جغرافيانىڭ اصلى
 معلوماتلرنى بىلدۈرگە اساس ايتوب آلتادىر.

بو روشچە اوقتقاندە بالانىڭ باشندە طار قاو جزئى معلوماتلرغە
 حاصل بولادىر. اكرده معلم بو جزئى معلوماتلرنى عمومى معلومات قالپىنە
 قۇيۇپ شا كردلرگە كورسەتمەسە شا كرد قش بويىنە تحصيل قىلغان
 نرسەلر ينىڭ فائىدەلى معلوماتلر ايدكندن خبىردار بولمايىنچە قالادىر. مثلا
 بالاغە اوزى كورمەگان بىر نرسەنىڭ آيرىم آيرىم كىسا كلرى بيان قىلىنسە،
 سوڭكندن معلم بو كىسەكلرنى بىرگە تركەب نرسەنىڭ بتون صورتى
 كورسەتورگە اولگرە آلمى قالسە بالا اول نرسەنىڭ صورتى اوزلككندىن گنە
 اويلا ب هيچ ياصاب قارى آلماي اچقىر هم آنىڭ بلىگان معلوماتلرى،
 ذهنده طار قاو قالو سببلى سوڭكندن تيز يوغالاچقىر.

بو ترتيب، جغرافىانى اوزاق زمانلر اوقتقاندە غنە هم دە معلم بىك
 اجتهادلى و بىلكلى بولوب باشدە درسلىر اوچون لازم بولغان مواد
 تحصيلىنە ياغشى صايلا ب آلا بلىگان تقدير دە گنە فائىدە ليدىر.

ابتدائى عوام مکتىبلرنە جغرافىانى بوروشچە اوقتونىڭ فائىدە سزلىكى
 تجر بەلر ايلە ثابتىر. چونكە عوام مکتىبلر ينىڭ شاگردلىرى مکتىبكە كىرگانچى
 جغرافىانى اوقورغە هيچ دە حاضرلەنمىگان بولالر هم دە مکتىبكە كىرگاچ دە آنلرغە
 اقتق يىلردە غنە بىر ايكي قش قنە، آطنە سىنە بىر ياكە ايكي گنە مرتبە
 جغرافىادىن درس بىرلەدىر.

ابتدائى عوام مکتىبنە گى معلملرگە اوزلر يىنە گنە؛ آول، شهر، اويەز،
 گو بىرنا و باشقەلرنى نقى بلو اوچون كفايە قىلور لىق جزئى معلوماتلرنى جىيىوب
 تىيشلى ترتيبكە سالوب بىر و هيچ ممكىن توگل. شونىڭ اوچون دە بىزنىڭ بو
 جغرافىا رسالەلر مژدە جغرافىا معلوماتلرنى فصللرغە بولو اوچون اورونى
 اساس ايتوب آلتىدە، بىلكە عوام مکتىبلرنە اوقتلاطورغان جغرافىالرنىڭ
 نىگىزى بولغان جغرافىا معلوماتلرى طوغرىدىن طوغرى اوزلرى آلتىدى.

جغرافيا معلوماتلى بالالارغە آنلرنىڭ مەكتىبە كىرگەنچى كورگان تىرىيەلرینە ياكە مەكتىبە كىرگەچ تەھسىل ایتکان معلوماتلرینە قاراب بیان ایدلورلر.

جغرافيا معلوماتلرن بیان ایتو اوچون آلو تىشىلى بولغان ایتىق باقن مثال، روسیە ییرینىڭ طبیعتندن وآننىڭ معیشتندن آلنگان نرسەلر بولورغە تىشىدر. بالالرنى وطنز بولغان روسیە ییرى ایلە بلشلەندىرو، ابتدائى عوام مەكتىبلرنده اوقتلاطورغان جغرافيا فنلرى اوچون اصلدر. ابتدائى عوام مەكتىبلرنده اوقتلاچق جغرافيا معلوماتلرنىڭ بىك عادى هم چىكل بولغانلرى دەبار بوجىگىكل معلوماتلرنى آكلانواوچون آنلرنىڭ مەكتىبە كىرگەنچى آلغان تىرىيە وحاضر لكارى دە يیتەدر. جغرافيا دە بوندىن باشقە آغر هم چىتن معلوماتلردە باردىكە آنلرنى بلو اوچون شاگردكە معین بر مقدار دە آلدن حاضرلەنو لازمدر. بو رسالەرمزنى توزوگان وقتدە بو جىگىكللك هم چىتنلكلر هر فابوسى اعتبارغە آلدنى.

جغرافياى اوقتواوچون ایتىك مەهم وضرور بولغان اسباب خرىطەدر. شول سببىدن بزنىڭ رسالەمز بالالرنى خرىطە ایلە بلشلەندىرودىن باشلانادر. آننىڭ سوڭىندە ياۋروپاى روسى اوستىنىڭ توزلو روشلردىن قسقەچە معلومات بىرلە.

سونىڭ دائىم سودن پارغە هم پاردن صوغە ئەیلەنوب طوروى، ياۋروپاى روسىنىڭ قاي يىرلرنده ياغمور هم قار كوب يابوب، قاي اورنلرنده ياماغانلىغى حقندە معلوماتلر بىرلەنگەن سوڭ نەرلر حقندە معلومات بىرلە. ياغمور وقار كىيلر حقندەغى معلوماتلر اوستىنە بىر يوزندە جىلىق طارالووى طوغرىسندەدە بر آز معلوماتلر آرتدىرلا هم بالالرنى هوانىڭ كىفەيتلىرى ایلە بلشلەندىرلەدر.

بىرنىڭ اوستىكى قاتلاوى حقندە بر آز معلومات بىرگەن سوڭ بىر اوستىندە نىبانانىڭ طارالووى حقندەدە قسقەچەغىنە بیان ایتوب كىتلەدر.

بیر اوستنده نباتات و حیواناتنىڭ تارالووينىڭ قاعدەلىرى ھم ھوانىڭ كېفیتلىرى ایلە بالالرنى ياخشىلا براق طانشىدرو اوچون لازم بولغان معلوماتلر، رسالەمىزنىڭ ايكنچى جزئىنىڭ آخىرنده بىرنىڭ ھومى حاللارنىن بحث قىلغان اورنده بيان ايدلدى. بالالرنى بىرنىڭ ھواسى، صوغارلووى واوستكى قاتلاولرى ایلە طانشىدرو، آنلرنى صناعت وسودا حقندەغى معلوماتلرنى جىڭگل آڭلارغە حاضرلىدر.

سوڭرە محلى ومملكت ادارەلىرى حقندە بر آز معلومات بىرلەدر. روسیە پىرى برلە طانشىدرونى كامللەو اوچون آزیای روسى حقندەدە قسقه چە معلومات بىرلەمىدر.

روسیەنىڭ طبیعت ومعیشتى گنە جغرافیا معلوماتلرنىڭ ھر برسنى ھر جھتىن بیان قىلور اوچون يىتمىدر. شول سببىن شاگردنى روسیە ایلە بلشلەندىرگاندىن سوڭ ياۋروپادەغى باشقە مملكتلر ھم دە باشقە قىطعەلردە گى مملكتلرنىڭ طبیعت ومعیشتلرى ایلە بلشلەندىرگە كوچلەدر. بونلرنىڭ ھمەسن تفصیللەب اويرەتورگە وقت يتمەوچىلىكدىن قورقوب، آنلر حقندە قسقه چە معلومات بىر ب، بىرنىڭ بىش ئلوشكە بولنووون بيان قىلو، ھم بىرنىڭ كورنىشى، كونلك وىللق ھركىتىن آڭلاتو ایلە كفايەلە نورگە مجبور بولدىق. رسالەمىزنىڭ ايكنچى جزئىنىڭ آخىرنده قوياًش، آى وباشقە عالملر حقندەدە بر آز معلومات بىرلەدر.

رسالەمىزنىڭ برىنچى جزئى جغرافىەنى ايكى يل اوقوتا طورغان مکتىبلرنىڭ برىنچى يلى اوچون تەيىن ايدلدى. جغرافىەنى برگنە يل اوقوتا طورغان مکتىبلر اوچون اوشبو برىنچى جزئە كفىدر. ايكنچى جزئى يوقارىدە ذكر ايدلگان مکتىبلرنىڭ ايكنچى يلندە اوقتو اوچون ياصالەمىدر. جغرافىەنى برگنە يل اوقتا طورغان مکتىبلردە بو ايكنچى جزئە ھومى استفادە اوچون استعمال ايدلور.

ھەر مقالهنى يازغاندە، جغرافىە معلوماتلرنى بلو، آڭلاو بالالارغە جىڭگل پولسون اوچون، مەمكىن قدر مەھومنى جىڭگل ھم قسقه عبارەلر ایلە آڭلاتورغە

طرش دق. اولگی 'یلغه تعیین ایدلگان جزئیات عبارت لری ایله ایکنچی یل
 اوچون تعیین ایدلگان جزئیات عبارت لری آراسنه بیک کوب تفاوت بار.
 اولگی یلنک عبارت لری بالار تلندن کتاب عبارت لری نه کوچوگنه
 بولوب، ایکنچی یلنک عبارت لری عموما جغرافیا کتابلرینک اصطلاحی
 عبارت لری نه یاقندر.

هر مقاله ده گی ماده لری شاگرد اوزی آرتق واطلمیچی سیز نورلک
 درجه ده ایتوب پلان (ترتیب) ایله توزدک.

شاگرد که بیان قیلنغان درس لری یادنده فالدر و جیکگل بولسون
 ایچون کوب مقاله لر یانینه رسملر هم سوا لار قویدق. خاص اسملر و باشقه
 یا کما اسملری یادقه آلورغه او کغای بولسون اوچون ایری حرفلر ایله
 به شول
 با صدر دق.

ساق، توگه رهک

ییرگه کیلوب نیگان

کون بویی بزنی یاقتر تقاچ

چغشی (شرق) دیب، قویاشنک
 می (غرب) دیب نه یته لر.

چغشی یاغینه طابا قاراب طور ساق،
 ول یاغمزده تون (شمال) طرفلری بولور.
 ب، جنوب هم شمال طرفلری نه اصل جهتلر

آراسنده بولغان طرفن (شمال شرقی)
 بغان طرفن (جنوب شرقی) جنوب یله غرب
 ب غربی) شمال ایله غرب آراسنده بولغان
 آنالا، (بو) کغی دور تکه «جهات فرعیه»

Ласан

هر جوتدن بيسر
ايله بلشله ندر گاند
قطعه لرده گي مملكتلارنڭ
بونلارنڭ همه سن تفصيله ب
آنلر حقنده قسقه چه معلوماد
قيلو، هم ييرنڭ كورنشى، كونلك
مجبور بولدىق. رساله مزنڭ ايكنچي
عالملر حقنده ده بر آز معلومات بيسر
رساله مزنڭ برنچي جزئى جغرافيه
برنچي يلى اوچون تعيين ايدلدى. جغر
مكتبلر اوچون اوشبو برنچي جزء كافيدر.
ايدلگان مكتبلرنڭ ايكنچي يلنده اوقتو ا
برگنه يل اوقتا طورغان مكتبلرده بو ايكنچي
استعمال ايدلور.

هر مقاله نى يازغانده، جغرافيا معلوماتلر
پولسون اوچون، ممكن قدر مفهومنى جيگنگلر

دنيانڭ طرفلرى.

افق ھم اصل جھتلىر

اگر آچق ھم تىگىز بىر قرغە چغوب ھەر ياغمىزغە فاراساق، بىزگە بىر ايله كوك بىر بىرسىنە كىلوب قوشلغان توسلى بولوب كورىنە. بىزنىڭ كوزگە كوك بىرگە كىلوب تىيوب طورغان شىكىلى كورنور. ئەنە شول كىلوب تىگان توسلى اورىدىن بىر صىزق سزونى اويلاپ فاراساق، توگەرەك بىر صىزق كىلوب چغار. مۇنە شول صىزقغە (كوكنىڭ بىرگە كىلوب تىگان اورىنە) افق دىب ئەيتلە.

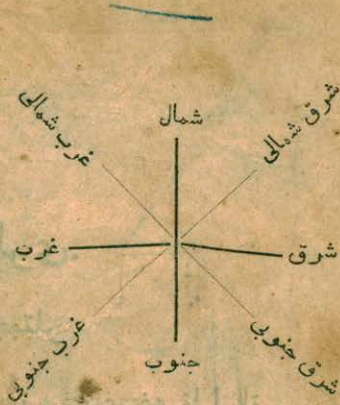
ايرتە ايله قوياش افق آرطىدىن چغادە، كون بويى بىزنى ياقتىرتقاچ كىچ ايله ايكىنچى ياقغە باتا.

افقنىڭ قوياش چىققان ياغن قوياش چىغشى (شرق) دىب، قوياشنىڭ كروب باتقان ياغن قوياش بايشى (غرب) دىب ئەيتەلەر.

اگر بىز يوزمىز ايله قوياش چىغشى ياغىنە تابا قاراپ تورساق، اوڭ ياغمىزغە توشلىك (جنوب)، سول ياغمىزغە تون (شمال) طرفلرى بولور. مۇنە بۇ دورت: شرق، غرب، جنوب ھم شمال طرفلرىنە اصل جھتلىر (جھات اصلىە) دىب ئەيتەلەر.

افقنىڭ شمال ايله شرق آراسىدە بولغان طرفن (شمال شرقى) جنوب بلە شرق آراسىدە بولغان طرفن (جنوب شرقى) جنوب بلە غرب آراسىدە بولغان طرفن (جنوب غربى) شمال ايله غرب آراسىدە بولغان طرفن (شمال غربى) دىب آتالا، (بۇ چىغشى دورتكە) «جھات فرعىە» دىب ئەيتەلەر.

افقنى كەزگە توشروب صروب
 كورستان چاغىندە نوگەرەك صرق
 (دائىرە) ايتوب صزالر. بو صزقندە جيان
 اصلينى اوشبو روشدە: يوغارى ياغى
 شمال، توبەن ياغى جنوب، اوڭ ياغى
 شرق، سول ياغى غرب ديب آنالادر
 (شکل ۱)

افق ديب نرسە گەۋەبتەلر؟ افقنىڭ قاي ياغى

شرق ديب ئەيتلەر؟

شکل ۱

غرب؟ جنوب؟ شمال؟ شمال شرقى؟ جنوب شرقى؟ جنوب غربى؟ شمال غربى؟ افق

هم جہات اصلينى كەزىدە نىچەك هم نى روشدە ايتوب صروب كورسەتەلر؟

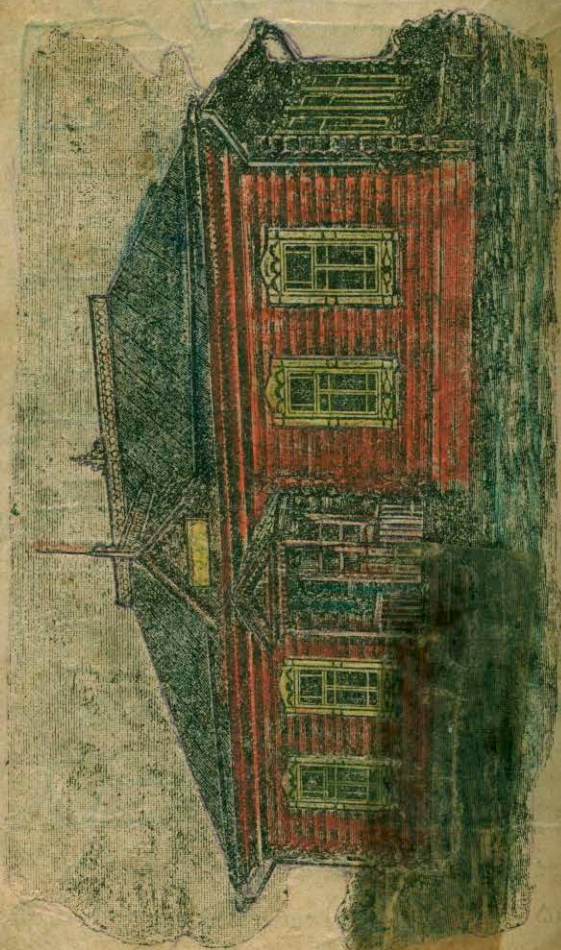
پلان ہم خويطە

بر کتابنى صنف طاقتاسينە قويوب هر ياغىدىن آقبور ايلە صروب
 کتابنى آلساق. شول طاقتا اوستىندە دورت پوچماقلى صرق كورەم
 بىزگە شول وقتدە بو صرق کتابنىڭ كۆبىمى اورن آلمانغىن كورساتەدۇ.
 بو دورت پوچماقلى صرق کتابنىڭ پلانى بولادۇر.

يورت، يورت اورنى يا كە اولنىڭ پلاننى كەزگە توشورگانلە
 جہات اصلينە گە قاراب توشەرلر. يورتنىڭ، يورت اورنى يا كە اولنىڭ
 شمال ياغى كەزىدە يوغارى ياغىندە، جنوب ياغى كەزىدە توبەن باشىدە
 شرق ياغى كەزىدە اوڭ طرفىدە، غرب طرفى كەزىدە سول طرفىدە بولادۇ.
 كتاب شىكىللى كىچىك نرسەنىڭ دورت ياغىدىن صروب آلمان پلانى

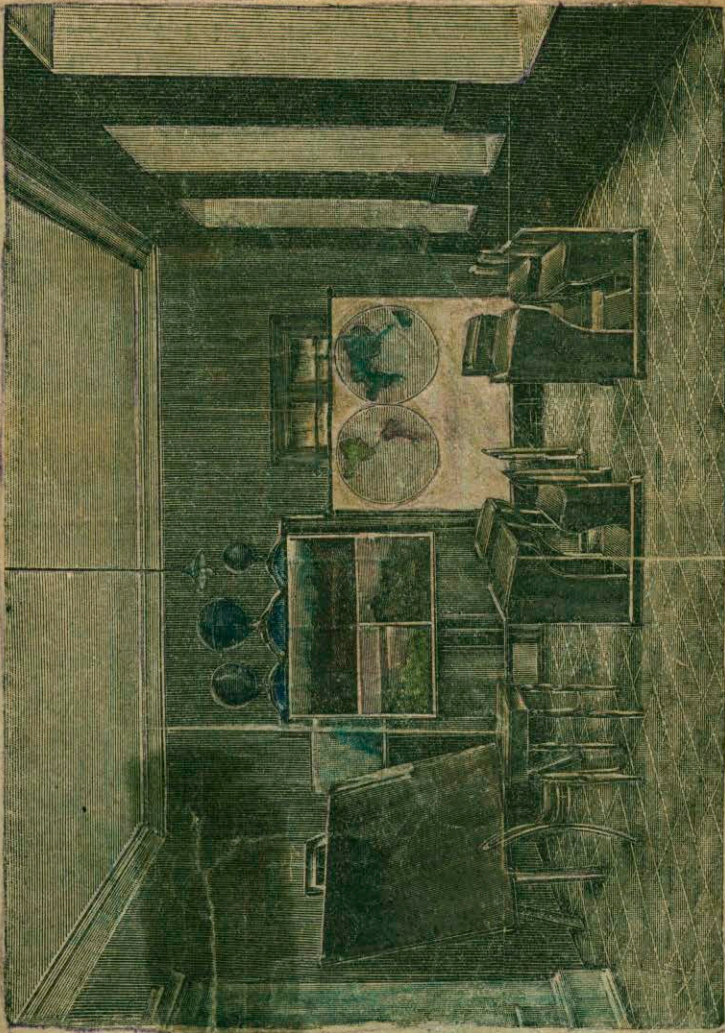
بر طاباق كەزىدە سىدىرەمەك بولسەدە يورتنى، يورت اورنى هم اولنى
 اوز زورلىقىدە كەزىدە توشۇر بولىمى. چۈنكى انلارنى اوز زورلىقىدە
 ايتوب صزارغە زور كەزىدە يوق. بولغان وقتدەدە يورتورگە بىك اوڭقاس
 بولاقچ. شونىڭ اوچون پلانغە توشۇرلەچك نرسەلرنىڭ زورلىقلىرى بىر نەچچە

مرتبہ کیمتوب توشورہ لر. بر صاژین اورنینه کغزده بر دویم اوزنلغی
 صزق صزالر. اگرده پلانن آلاچق نرسه یا که اورون بیک زور بولسه،
 اول وقتده بر دویمنی اون، یوز صاژین، بر چاقرم حتی یوز چاقرم
 اورنینه ده پورته لر.

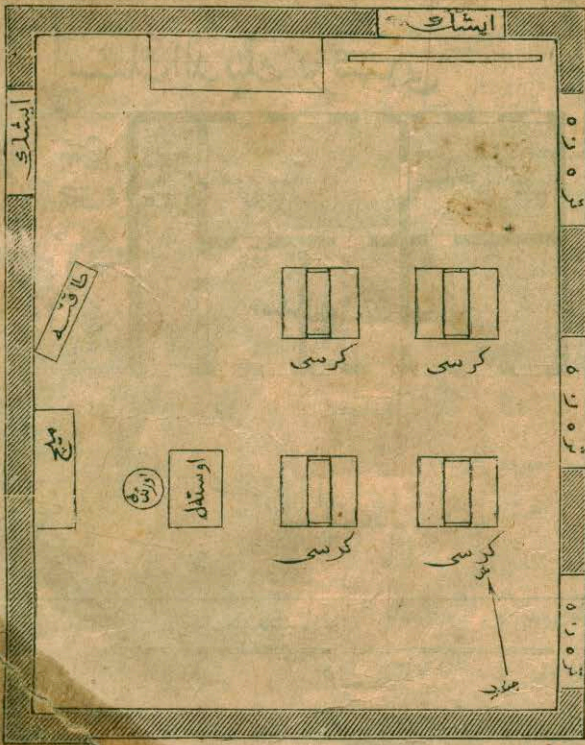
شکل ۲

یورت، اورام، اول، شهر هم باشقه نرسه لرنک طورغان اورنلرن
 هر طرفدن کچره یتوب کاغ، که توشورگان هم صزغان صزقلرغه (پلان)
 دیب ئه یتهلر،

شکل ۳

نرسەلرنىڭ پىلان توشىرگانىدە، زور اولچەلەر ئورنىدە يورتلەر، طورغان
 كىچىككە اولچەلەرنى (ماسشىتاب) دىلەر. (شەكىل ۲، ۳، ۴، ۵، ۶)
 كاغىز اوستىدە يورت، آول شەھەر ھەم باشقىچە نرسەلرنىڭ پىلانلارنى
 سىزۇب كورسەتۇپ بولغان شىكىللى بىتون اويەز، بىتون يىر يوزن سىزۇب
 كورسەتۇپ دە بولادىر، مەنە بو اويەز، گوپىرنا ھەم بىتون يىر يوزن وانىڭ

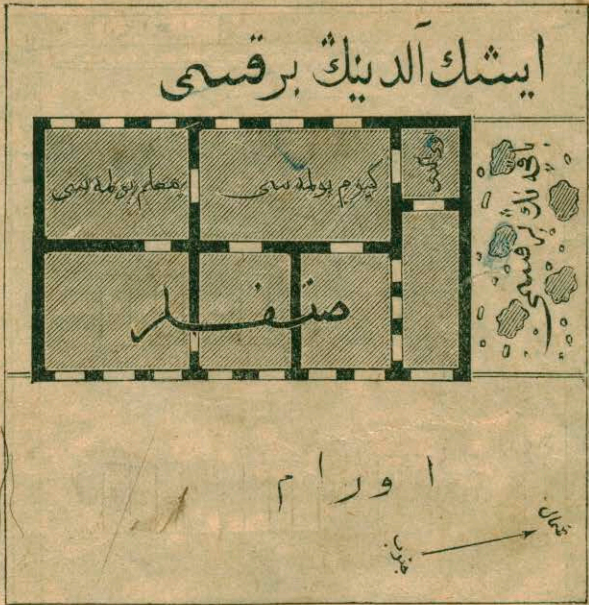
شکل ۴

صنف پلافی
مستجاب
آرشد

کیسه کلرن توشورب صزوب کورسه تلنگان کافر لرگه (خریطه) دیب
نه بته لر.

پیرنک زور کیسه گن کافر گه توشورگانده بر دویم اون، یوز
حتی مک چافر ملرغه یوریدر. شونک او چون ده بیک کچکنه نرسه لر گه
اورون بولماغاناقدن، آنلرنی خریطه غه توشورب بولمیدر. خریطه ده
زور شهرلر ده بیک کچکنه نقطه شیکلی گنه ایتوب صزب کورسه تل، کچکنه
آوللر بتونله ی کورسه تل مید.

ايشك آلدنيك بر قسى

شکل ۵

ماسشتاب

۱۰ مائىر

۵

شکل ۶

پلان دىب نرسە گە ۋە يتهلەر؟ نرسە ناك پلانلار نى كاغىزغە نىچك ايتوب توشۇرەلەر؟
 كاغىزگە مەزغاندە اوزونلقنى نىچك ايتوب كچىرەلەر توشۇرەلەر؟ خرىطە دىب نرسە نى
 ۋە يتهلەر؟ خرىطەدە نرسە نى كورسەتەلەر؟

كورهء مسطحه هم كورهء مجسمه

كشيلار بيك كوب زمانلر ييرنى ياوصى ديب اويلاپ يورگانلر؛
آخردن عالملر ييرنك زور شار قياقتنده يومرى ايكانلگن بلگانلر.
عالملر ييرنك يومرىلغينه تمام اشانور اوچون، يير ياوصى بولسه آنك
چيگينه البته بر وقت باروب چغارمز، اگرده يومرى بولسه بارا بارا

شكل ۷

الته اوزمزنك قوزغالوب كيتكان
ييرمزگه ئه يله نوب قاييتوب يينه رمز
ديب گل بر ياقغه طابا قاراب چغوب
كيتكانلر هم شول طرفقه بارا بارا
قوزغالوب كيتكان اورنلرينه
ايكنچى طرفدن ئه يله نوب قاييتقانلر،
بواش ييرنك يومرى ايكانلگن بيك
ياخشى بلدره در. ييرنك نى صورتده
ايكانلگن كورسه تو اوچون، آنى
آغاچدن يا كه قالايدن شار قياقتنده
كچره يتوب ياصيلر. شول كچره يتوب
ياصاغان شارنى كورهء مجسمه يا كه
كورهء مصنعه (روسجه گلوبوص)
ديب ئه يتهلر. (شكل ۷) عالملر بتون
ييرنك زورلغن اولچهب خريطه سن
كالغزگه سزغانلر. بتون ييرنك
خريطه سن ايكى زور توگه رهك

صزق اچينه توشورلر. بو خريطه كورهء مسطحه ديب آنالا. ييرنك
شار شيكلى يومرى ايكانلگن ايتكان ايدك. يومرى نرسه نك هر ياغن ده
بريولى كوروب بولمى. بريولى شارنك بارئيسى غنه كوزگه كورينه.

شونڭ اوچون كاغز اوستىنە يېرنىڭ خرىپەسىن سزوب كورسەتكەن
چاغندە بىر يارىپسىن بىر توگەرەك سزق اچىنە، ايكىنچى يارىپسىن ايكىنچى
توگەرەك سزق اچىنە توشىر ب كورسەتەلەر.

يېرىنى سورتىدە؟ كىرەمچىسىمە دىپ نرسە گەئەيتەلەر؟ كىرەمىسىمە دىپ نرسە گەئەيتەلەر؟
نى اوچون يېرنىڭ خرىپەسىن ايكى توگەرەك سزق اچىنە توشورەلەر؟

خرىپەلەردەغى علامتەر (بىلىگىلەر)

كشىلەر خرىپەنى سزغان وقتدە يېرنىڭ تورلى ئلوشلارنى ھىم يېرى
اوستىندەگى تورلى نرسەلەرنى بىلدۈرۈپ اوچون ھىر نرسەنىڭ اوزىنە خاص
علامتەر قويالەر.

دىگىزلىرنى كۆپىنچە كۆك بوياولر ايلە بىلدۈرەلەر. يىلغەلەرنى بىلدۈرۈپ
اوچون قالونچە قارە ھىم كە كرى سزقلر سزالر. كۆللەرنى بىلدۈرۈپ اوچون
ئەيلەنەسىن نىچكە كە كرى سزقلر ايلە ئەيلەندىر بىلەن سو ايكىنچىلەر
بىلەن سو تورسون اوچون كۆب وقتدە زەنگار بويىا ايلە بويىلەر.
سازلقلەرنى نىچكە وتورلى اوزىنەدەغى سزقلر ايلە سزب بىلدۈرەلەر ھىم كۆب
وقتدە كۆكسىمان بويىا ايلە بويىلەر. تاغلارنى قارە بويىا ايلە ياگە قالونچە
سزق ايلە ياگە چىتەكە تاپا تاپا ماقلانوب چاچاقلانوب طورا طورغان
سزقلر ايلە سزب بىلدۈرەلەر. شەرلەرنى كىچىكە توگەرەك نىقەلەر ايلە بىلدۈرەلەر.
چىكلەر (ھىدولر) نى سزق روشندە تىزلىگان قار نىقەلەر ايلە سزوب
كورسەتەلەر.

خرىپەلەردە دىگىزلىرنى؟ يىلغەلەرنى؟ كۆللەرنى؟ سزالر نى؟ تاغلار نى؟ شەرلەر نى؟

ھىدولر نى نىندەغى علامتەر ايلە بىلدۈرەلەر؟

قورى يېرىلەر ھىم دنىيانىڭ ئلوشلرى

بىز كىرەمىسىمە دن قاراساق دنىيانىڭ كۆپەرەك ئلۇشنى سو ھىم آزاراق
ئلۇشنى قورى يېرى آلۇپ طورغانن آچق كورەمىز.

بیر یوزینڭ اوچ چیرك ئلوشی سو- بر چیرگی قوری بیردر .
 قوری بیرلرنڭ زورلری ماتیریک دیب هم هر یاغی سو ایله
 چولغانوب آلتغان کچکنهلری آطاو دیب آنالادر . بتون بیر
 اوستنده اوچ ماتیریک بار . بۇنلرنڭ برسینه ایسکی دنیا دیب ئەیتهلر .
 چونکه آنده کشیلر بیک کوب زمانلردن بیرلی طوروب هم آنی بلوب
 کیلگانلر ؛ ایکنچیسینه یاڭا دنیا دیب اسم بیرگانلر . چونکه اوّلگی
 زمانلرده ایسکی دنیا کشیلرینڭ اول دنیانڭ بارلغندن خیرلری بولماغان .
 یاڭا دنیانی بوندن دورت یوز یل ئلك کنه طابقانلر . اوچنچیسین
 ایڭ یاڭا دیب یوریلر ، چونکه بونی ده اولدەرك برده بلوچی بولماغان .
 ئلی بوندن ایکی یوز ایلی یللر ئلك کنه طابقانلر آنڭ سوکنده قوریلرنی
 ینەدن (قطعە) گە بولەلر : بونلرنڭ اوچسی : یاوروپا ، آزییا هم آفریکا
 اسمیلیرلی ایسکی دنیا ، آمیریکا اسملیسی یاڭا دنیا ، آفستریالیا
 اسملیسی ایڭ یاڭا دنیا در .

بیر یوزینڭ نیچه ئلوشی سو هم نیچه ئلوشی قوری ؟ ماتیریک دیب نرسە گە ئەیتهلر ؟
 آطاو ؟ بیر اوستنده نیچه ماتیریک ؟ آنلرنی نیچک دیب ئەیتهلر ؟ قوری نیچه قطعە گە بولنە ؟
 اسملری نیچک ؟

قوری بیرنڭ اوستی .

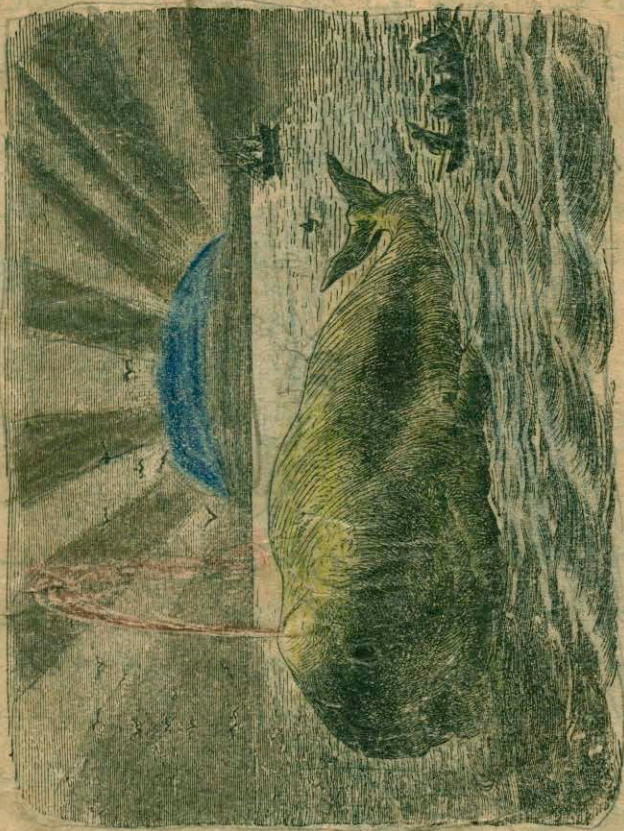
قوریلرنڭ اوستی هر اوروندە دە برتورلی توگل . بیر اوستنده
 اووالر ، یایلالر ، طاوولر ، تزلگان طاوولر ، طاوایتەکلری هم وادیلر بار .
 قوری دەغی بیک اورنلرغە طاو ، بررەتدن تزلوب کیتکان طاوولرغە
 تزلگان طاوولر ، طاو اوستنده گی تیگز اورنلرغە یایلا ، طاوسز
 بیردە گی تیگز لکلرگە اووا (دالا) ایکی طاو آراسنده غی اوزون
 چوقلرغە وادی ، طاونڭ تیگز بیرگە کیلوب توشە طورغان سوزەك
 اورنلرینە طاو ایتەکلری دیب ئەیتهلر .

آكيان (محيط ديگزلرى)

ييراوستىنىڭ دورتىن اوچ ئلوشن آكيان (طش ديگزلر) قابلاغان. آنڭ بىر چىتىدىن ايكنچى چىتىنە قىدر بولغان كىڭلىك ئىللە نىچە مڭ چاقىر م لر بولا. آكيانلر دىيادەغى اياڭ تىرەن ديگزلردىر. بونڭ كوب اورنلر يىڭ تىرەنلىگن حاضردە بلوب بىرە آلفانلرى يوق. شولاى دە آنڭ اون اوچ چاقىر م تىرەنلىكدە گى اورونلرن طابقانلر. آكياننىڭ صوى بىك طوزلى ھم آچى بولا، اچەرگە يارامى. آكيان صولرى اوزلرى بىك صافى، اوتە كورىنە طورغان بولا. قايسى اورنلرندە توبىندە گى بىر نىچە ساژىن تىرەنلىكدە گى نرسەلرى دە آيرىم آچق كورنوب ياتا. آكياننىڭ صواوستى كون آياز بولغاندە زەنگەر، كون بولوطلى بولغاندە قارا توسدە بولوب كورىنە. جىل يوق وقتلردە آكياننىڭ صولرى طونوق، كوزگى شىكلى يالتراب طورا. جىل داوول وقتدە بىك قورقنچ بولوب طولقنلانا. زور يورطلر بىيىكلىگىندە گى طولقنلر قوزغالوب زور پاراخودھم كارابلرنى دە كچىكە بىر يوموچقە شىكلى ايتوب تىرە توب يورتلر. آكيان نڭ توبى قوريلر نڭ اوستىنە بىك اوخشاغان. آنڭ توبىندە قوريلر نڭ اوستىنە گى شىكلى بىيىك طاوولر، آنلر آراسىدە وادىلر ھم يايلالر اووالر بار. آكيان توبىنىڭ بعض اورنلرندە صو اولەنلرى اوسەلر. بونلر آراسىدە يوز ساژىن دن آرتق اوزونلىقدە، بلەك جووانلىغىدىن آرتق جووانلىق بولغانلرى دە بار. آكيان اچىدە بىك كوب تورلى بالقلر، فسقچلر، كىيىكلر، قورتلر و بوگا باشقە بىك كوب حيوانلر بار. بونلر آراسىدە كوزگە كورنمە سىلك واق حيوانلر بولغان شىكلى زور كويمەلرنى قابلاندرىغە كوچى يىتەرەك زور حيوانلردە بار. مىثلا آكيان ديگزلرندە اونار ساژىن اوزونلىقدە دورتار مڭ پوط آغرلىقدە كىمىت اسىلى بالق صمان حيوانلر باردر كە بونڭ شىكلى زور حيوان يىر اوستىدە يوقىر. (شكىل ۸)

آكيان اوزى بىر گنە بولسەدە، كشىلر آنى تىز گنە بلمە گانلر. شونڭ

اوپون آنڭ تورلى اورنلار يەنە تورلېچە اسملر بېرگانلر. شول بېرگان
اسملر بويىنچە آكيان دە يير اوستى شيكلى بېش ئلوشكە بولنەدر.

شکل ۸

بحر منجمد شمالى (ايسكى ھم ياڭا دنيان شمالگە تابا)
بحر منجمد جنوبى (ايسكى ھم ياڭا دنيان جنوبگە تابا)
بحر محيط اطلاسى (ايسكى دنيان غربگە تابا)
بحر محيط كيبير (ايسكى دنيان شرقگە تابا)
بحر محيط ھندى (آزيان جنوبگە تابا)

آكيان يير اوستىنىڭ نېچە ئلوشن آلوب طورا؟ آكياننىڭ تېرەنلىگى كۆپمى؟
سوينڭ تەمى نېندى؟ تۈسى نېندى؟ آكيان جېلسز كۈننى نېچك بولا؟ جېالى كۈننى
نى اشلى؟ آكياننىڭ تۈبى نېندى؟ سو اولەنلىرى؟ حيوانلر؟ آكياننىڭ ئلوشارى؟

۹. صولر هم قوريلرنڭ كيسه كلرى

آكياننڭ قوريفه كرب طورغان كيسه گى زور بولسه ديكز، هم كورفز ديب ئەيتەلر. آكيان هم ديكزلرنڭ اورطالرنده هر طرفن صو چولغاب آلمان قوريلرنى آطاو ديب ئەيتەلر. اوج طرفى صو بولوب، بر طرفى قوريفه طوتاشقان بىرگه يارتى آطاو، قورى بىرنڭ ديكزگه صوزلوب كرگان اوچلى اورنینه بورون، ايكى قورينى آيروب، ايكى ديكزنى بر برينە طوتاشدرغان طار صوغه بوغاز، ايكى ديكزنى بر برندن آيروب ايكى قورينى بر برينە طوتاشدرغان طار بىرگه بوزخ ديلر.

آطاو ديب نرسه گە ئەيتەلر؟ يارتى آطاو؟ بورون؟ كورفز؟ ديكز؟ برزخ؟ بوغاز؟

روسىه يىرى

۹. روسىه پادشاهلغينڭ يىرى ياۋروپا قىطعه سنده، آزي قىطعه سنده بار؛ ياۋروپانڭ شرقى يارتىسى ايله آزيانڭ شمالى يارتىسى آنڭ قولندهر. روسىه نڭ ياۋروپادەغى يىرى ياۋروپاي روسى، آزي قىطعه سنده غىسى آزياي روسى ديب آنالادر. روسىه نڭ يىرى، بىر اوستنده گى مملكتلرنڭ يىرلرينە قاراغانده ايڭ زورسى در: بتون بىر يوزنده گى قورى يىرلرنڭ آلتىدىن بىر ئلوشى روسىه پادشاهلغى قولندهر.

روسىه يىرى قايسى قىطعه لده بار؟ ياۋروپادەغى يىرلرى نيچك ديب آنالا؟ آزيادە گى يىرلرى؟ روسىه نڭ يىرلرى نىندى زورلقده؟

ياۋروپاي روسى

۹. ياۋروپاي روسىدە بىك كىوب گوبىرنالر بار. ناۋگورد گوبىرناسنده ۋالدای طاولرى اسمنده طاولر بار. بونده جاي كونلرنده ياغور، قش كونلرنده قارىبىك كىوب ياوا. شول سببىدىن بو طرفلرده سازاقلر، باتاقاقلر، كوللر هم چىشمەلر بىك كىوب. ياۋروپاي روسىنڭ ابڭ مشهور

یاورپای روسی

خريطة سی

مناصبا

۱۰۰ ۲۰۰ ۳۰۰ ۴۰۰ ۵۰۰
بر رویه ۵۰۰ چاقم

بووادینک

تبارم چاقم

ر بنی (شکل ۱۰)

همه بیسکاگ کوبه؟

تاریک

هم زور یلغهلری اوشبو ژالدای طاولرندن چغوب تورلی یاقلرغه آغالر.
بونلر آراسندن ایك ژورسی ژولغه یلغاسی شرق طرفینه طابا
آغوب، صوون کاسپی دیکگزینه فویا.

غربی دژینا یلغهسی غربکه طابا آغوب صوون بالطیق دیکگزینه فویا.
دنپیر یلغهسی جنوبکه طابا آغوب صوون قارا دیکگزگه فویا.
ژالدای طاولرینک شمال شرقی طرفنده کوبین اسملی بر کولبار:

شمالی دژینا یلغاسی بوکولدن چغوب صوون بحر ایضغه فویا.
یاوروپای روسینک اوزونلغی شمالدن جنوبکه یعنی بحر منجمد شمالی دن
باشلاب قارا دیکگزگه قدر ۲۵۰۰ چاقرم، غربدن شرقغه طابا کیکلگی
بالطیق دیکگزندن باشلاب اورال طاولرینه قدر ۲۰۰۰ چاقرم قدردر.

اما بتون روسیه نیک کیکلگی بالطیق دیکگزندن آلوب بحر محیط
کبیرگه قدر ۷۰۰۰ چاقرم قدردر.

ژالدای طاولری قاید؟ آندن نیندی یلغهلر چغا؟ ژالدای طاولرندن شرق طرفینه؟
غربکه؟ جنوبکه؟ شمال شرقیگه نیندی یلغهلر آغا؟ بحر منجمد شمالی دن قارادیکگزگه
نیچه چاقرم؟ بالطیق دیکگزندن اورال طاولرینه قدر نیچه چاقرم؟ بالطیق دیکگزندن بحر
محیط کبیرگه قدر نیچه چاقرم؟

۹ اورال طاولری

اورال طاولری یاوروپای روسینک شرق طرفنده در. بو طاولر
بحر منجمد شمالی دن باشلاب کاسپی دیکگزینه طابا صوزلوب بارغان
تزلگان طاولدر. بو طاولر یاوروپای روسینی سیبیردن آیورالر.

اورال طاولرینک اوزونلغی ۲۰۰۰ چاقرم دن آرتراقدر. بییککه
۸۰۰ صاژیندن آرتراق بییک اورنلری بار.

اورال طاولری نایسی طرفنده؟ قایدن قایا طابا صوزلالر؟ اورال طاولرینک اوزونلغی
سیبیر کوبی؟

کافکاز طاولری

باغهور، قش
باتقالر، کوللر هم چیشیل قارادیکگز آراسنده سیبیرلر کافکاز طاولری

دېب آتالار. بو طاولارنىڭ اوزونلغى قارا دېگزدن آوب كاسى دېگزينه
 قىر مڭ چاقىردىن آرتىراقىدر. كافىز طاولرى روسىيەنىڭ باشقە طاولرىنىڭ
 مېسەندىن بېيىگە كلىدر. البروز طاوينىڭ بېيىكلىكى بېش چاقىردىن
 آرتىراقى، ھم قازىك طاوينىڭ بېيىكلىكى دورت يارم چاقىردىر. كافىز

شکل ۱۰

طاولرىنىڭ جنوب ياغىندە راق گوزىن وادىسى دىگان رېپر بار. بو وادىنىڭ
 آرتىقىنە آرات اسىلى بېيىك بىر طاو بار دىر كە آنىڭ دە بېيىكلىكى دورت يارم چاقىر م
 قىردىر. بو طاولرىنىڭ باشىدە جايىن قىشنى ھېچ بىر وقتدە قار بىسى. (شکل ۱۰)
 كافىز طاولرى قايدە؟ كافىز طاولرىنىڭ اوزونلغى ھم بېيىكلىكى كۆپمى؟

۹.

قریم طاوولری

قریم طاوولری كافكاز طاوولرىنىڭ قوياش بايوشى ياغىنە تابا اوزايوب كىتكان طارماقلىرى در. بونلر قریم يارطى آناوينىڭ جنوب طرفى بويىنچە سوزلغانلر. اوزونلىقلىرى ۱۵۰ چاقىرم مقدارندە در. بونلرنىڭ جنوب طرفىندەغى ايتەكلىرى بىك تك بولوب دىگىزگە توشەلر. شمال ياغىندەغى ايتەكلىرى سوزەكلەنوب قریم دالالىرى ايله برلەشەر. قریم طاوولرىنىڭ آراسىندەغى ايك بىيك طاو چادرداغ اسمندەگى طاودرگە بىيكلىگى ۷۰۰ صاژىن قدر در.

قریم طاوولرى نىندى طاولر؟ آزالرنده ايك بىيكلى قايىسى؟ انىڭ بىيكلىگى نى قدر؟

۹. فينلاندىيە طاوولرى

ياۋروپاى روسىنىڭ بالطبق دىگىزى ايله بحر ابيض آراسىندەغى شمال غىربى طرفلىرى بىيك پىرلردر. بونده گرانىتلى فينلاندىيە طاوولرى بار. بو طاولر آراسىندە بىك تىرەن كوللر هم طاو باشلارندن شارلاب آغا طورغان شارلاوق (شلاله) لر بار. (شکل ۱۱) ~~بونده~~

فينلاندىيە طاوولرى قاي يىردە؟ بونلر آراسىندە نرسەلر بار؟

شکل ۱۱

قوری ييرونڭ صوغارلوي.

قوياشنڭ اسسيلگى ساز، كول، يلغه، چيشمه، ديگزم آكياندهغى
 صولرني پارغه ئه يله ندره. پارارنڭ يوغارى كوتەرلگانلگن اوزگزده
 بله سز. بو پارار يوغاريغه كوتەرلگياچ صونالر، صو هم پار صوونچاچ
 قويرادر. پار قويرچاچ كوزگه كورنه طورغان نرسه بولا. بو كوزگه
 كورنه طورغان پارلرني طومان ديب ئه يته لر. طومانلر همان يوغاريغه
 كوته ريله بارالر. كوتەرلگان صاين يوغاريده سالقن بولغاننقدن همان

ياغەنڭ چىشمە بولوب آغوب چىغان يىرن باش (منبع) دىب، بىر
 يلغەنڭ ايكنچى يلغەغە، كۈلگە يا كە دىكزگە كىلوب قوشلغان يىرن
 تاماق (منصب) دىب ئەيتەلر.

يلغەنڭ منصبىنە قاراب تروچى كشىنڭ اوڭ طرفى ياغەنڭ اوڭى
 صول طرفى يلغەنڭ صول ياغى (صول يارى) بولا.

قايسى يلغەلر صولرن قورى يىر اوستىدەگى چوقورلرغە قويالر.
 بونلرنڭ قۇيغان صولرى جىيلوب كول بولا.

صون كول يا كە دىكزگە قويىچى ايكنچى يلغەغە قۇيا طورغان
 يلغەنى چاي، (روسچە پرىتوك) دىلر.

يلغەنڭ منبعى مى، منصبى مى بوغارى؟ يلغەنڭ اوڭ ياغى قايسى ياق دە صول ياغى
 قايسى ياق؟ صولرن ايكنچى يلغەغە قۇيا طورغان يلغەرنى نى دىب آتيلر؟

ياوروپاى روسىنڭ صوغارلووى

ياغمور ھم قار بزرگە بالطبق، محىط آتلاسى ھم شمال بوز دىكزلرنىن
 كىلە. جنوب غربى طرفىنن ايسكان جىللىر بالطبق ھم محىط آتلاسى دىكز
 لرنىن چىغان پارلرنى، شمال شرقى ياغىنن ايسكان جىللىر بوز دىكزلرنىن
 چىغان پارلرنى بزرگە قووب كىترەلر. ياغمورنى اياڭ كوب كىترە طورغان
 جىللىر غرب جنوبى طرفىنن ايسكان جىللىر، اياڭ قوريلرى شرق طرفىنن
 ايسكان جىللىر.

بالطبق ھم بوز دىكزلرنىنە ياقن بولغان گوپىرنالردە ياغمور ھم قار
 بىك كوب ياوا. غربىن شرقغە ھم شمالدىن جنوبكە كىتكەن صاين ياغمور
 آز ياوا. روسىيەنڭ جنوبىدە، كاسپى ھم قارا دىكزلرنڭ شمالغە تابا
 ياقلىرىدە گوپىرنالردە ياغمور بىك آز بولا. بوتىرەلردە بىگرەك شرق طرفىنن
 قورى جىللىر ايسەدر.

ياغمور ھم قار بزرگە قايدىن كىلە؟ ياغمور ھم قار قايدە كوبرەك ياوا؟ قايدە آز ياوا؟

بوز ديگزی هم بحرا بيض

روسيه نڅ شمال طرفنده بوز ديگزی (بحر منجه شمالي) در. بو ديگزده بل بويی ديب ته بتورلك بوزلر يوزوب يوزيلر. قايسى اورنلرنده يوزوب يوری طورغان بوزلر زور طاوولر بييكلگنده بولالر. بو بوز طاوولری جيل هم طولقون قوتی ايله بر برسینه بهريلوب زور زور كيسه كلرگه وانلالر. بو ديگز اوستنده پارلر بيك قویی بولغانلقدن ياقندهغی نرسه لرنی ده آيرم آچق كورب بولمی. بوزلر باری جای كونلرنده مای، ابيون هم ايبول آيلرنده غنه بر آز كيپيلر هم شمال طرفلرينه كيته لر. بو ديگز اچنده، برده كشی طورهی هم هيچ بر ياشللكلر اوسمی طورغان آناولر بيك كوبدر بونلردن بزگه بلنگانلری ياشگا يير، ژاينگاچ هم كالگويف اسملی آطاوولردر. بوز ديگزی اچينه كروب طورا طورغان كانين اسملی بريارتی آتاوده بار. بوز ديگزنلر يير اچينه كروب طورا طورغان زور بر كورفز بار. بو كورفزگه زور بولغانلغی اوچون بحرا بيض ديب ته يته لر.

بو ديگزگه ميزين، دؤينا، اونىگا هم كاندا لاغ اسملی دورت يلغه آغوب چغا.

بوز ديگزی قايد؟ آندهغی بوزلر نی اشليلر؟ آندهغی بوزلر قای وقتده اريلر؟ آنده نيندی آطاو هم يارتی آطاوولر بار؟ بوز ديگزنلر ييرگه طابا كرگان زور كورفزگه نی ديب ته يته لر؟ اول ديگزگه قايسى يلغهلر آغا؟

روسيه نڅ شمال طرفندهغی يلغهلری

روسيه نڅ شمال ياغنده ياغهور هم فار بيك كوب ياوا. شول سببدن بو ياقلرده يوزار چانورم اوزونلق هم كيكلكدنه باتفاقلىق، سازلق هم كوللر بيك كوب، بو سازلق وكوللرنڅ آرتق صولری يلغهلرغه آغوب چغالر. بو يلغهلر نڅ صولری هر وقتده بيك كوب بولا. آراده

مشهوره كرى پيچورا، ميزين، شمالي دؤينا هم اونىگه يلغهر يدر.
بونلر آراسنده ده ايڭ زورسى پيچورا ايله شمالي دؤينادر.

نى اوچون روسيه نڭ شمالي گوبيرنالرنده سازلوق هم كوللر كوب؟ بو ياقلرده نيندى
يلغهر بار؟ آرا ده ايڭ زورلرى قايسىلار؟ ~~سونده~~

پيچورا يلغهسى

پيچورا يلغهسى اورال تاو لرينڭ غرب طرفنده غى ايتنه كلرنىن باشلانا
اوزونلغى مڭ يارم چاقرم قىردر. نى قدر اوزون يلغه بولسه ده تيره
ياغينه او طرغان آوللر بيك آز. پيچورانڭ اورتالغنده هم طاماغنده بيك
زور اورمانلر بار. بو يلغه نڭ صووى هم بالغى بيك كوب، صوونده
پاراخودلر ايركئله ب يوررلك بولسه ده تيره يىسه خلق او طرماغان
بولغانلقدن پاراخودلر بورميدر. بو يلغهدن بارى آغاچ اوزاتوب قنه
فايدالانالر. +

پيچورا يلغهسى قايدن چغا؟ اوزونلغى كويى؟ صووى بالغى نىچك؟ بو صوده
پاراخودلر نىك يورمى؟ بو يلغهدن نيندى فائده كيله؟ ~~X~~

شمالى دؤينا ~~سونده~~

كويىن كولندن صوخونا اسملى يلغه آغوب چغا. بو يلغه يوغ
اسملى ايكنچى بر يلغه ايله كيلوب قوشلوب زور بر يلغه بولوب
ئورلگاچ شمالى دؤينا ديب آتالا باشلى، بر آز بارغاچ بوڭا طاغى
ؤيچيگدا اسملى اوچنچى بر يلغه كيلوب قوشولا. اول قوشاغاچ بو يلغه
بيك زور ايا هم تيره نه يه در. شمالى دؤينا يلغهسى صولرن بحر ابيضه
قويا.

شمالى دؤينا پاراخودلر يوررى طورغان زور يلغه بولغانلقدن بونڭ
قريلرى ينه بيك كوب آوللر او طرغانلر، بو ياقلرده آتلى يوللر بولماغانلقدن، نكور
يلغه شمال طرفلر نڭ مشهور سودا يوللر نڭ حسابلانادر. صوخونا يلغه سينيڭ طاماغنده

ۋالوگدا هم شمالی دۋینانك تاماغنە ارخانگیل اسمندە ایکی شهر بار.
 کوبین کولندن نیندی بلغە چغا؟ بویغە بر آز بارغاچ نی اسملی بولا؟ شمالی دۋینا
 یلغە سنده نیلر یوری؟ بو یلغەلر بویندە نی اسملی شهرلر بار؟

کاسپی دیگزى

یاۋروپای روسینك جنوب شرقی باغنە بیک کوب بالقلی بر
 دیگز بار. بو دیگزنی کاسپی دیگزى دیب آطیلر. کاسپی دیگزینك
 جنوب طرفندە غمی ساحللىرى پیرسیه (ایران) پادشاهلغینك بیلرلر یدر.
 کاسپی دیگزى آکیان و باشقە دیگزلرنك هیچ برسی ایله دە طوناشماغان
 شول سببەن بو دیگزنى کول دیب ئەیتورگە دە یارار ایدی. لکن آنك
 صووی آچی هم طوزلی، اوزینك زورلغی دە دیگزلر شیکلی بیک زور
 بولغانلقدن دیگز دیب آطالادر.

کاسپی دیگزینك شمال طرفلری بیک تاباناق هم قوملقدر. شول
 سببەن جیل هم داۋل وقتلرنده دیگز صووی بو طرفلرغە طاشوب، ئله
 نی قدر بیلرلر نی باصادر. شونك اوچون بو طرفلرغە برده خلق او طرماغان
 هم اول تیره لرده قامشدن باشقە بر نرسە دە اوسمیدر. غرب طرفندە
 یارلری بیک هم صووی دە تیره ندر، بو طرفندە کاراب هم پارا خودلر طوقطی
 طورغان اورنلر-گاۋن (لیمان) لردە بار. ۋولغە هم اورال (جایق) یلغەلری
 صولرن اوشبو دیگزگە قویالر. کاسپی دیگزینك شمال طرفی قش کونلرنك قاتادر.

کاسپی دیگزى قایدە؟ بو دیگز باشقە دیگزلرگە طوناشامی؟ نی اوچون کول دیب
 ئەیتلمی؟ شمال طرفندە غمی یارلری نیچک؟ غرب طرفندە غمی یارلری؟ غرب طرفندە نیلر بار؟
 بو دیگزگە قایسی یلغەلر آغا؟ کاسپی دیگزینك شمال طرفلری قش کونلرنده نی اشلی؟

روسیه نك جنوب شرقی طرفندە غمی صولر

اورال- بالطی صرتلرینك جنوبی اینە کلرنده هم اورال طاۋلرینك
 غربی اینە کلرنده صولر بیک کوب بو تیره ارنك چوقرراق اورنلرنده موکلی
 سازقلر هم کولردە بیک کوبدر.

سوی سولر
 سولر
 سولر

اوشبو كوللردن چىغان تۇيرتسا، مولوگا، شىكسەنە، كاستراما،
 اونژا، ۋىتلوگا ھەم كاما يىلغەلىرى سولارنى ۋولغە يىلغەسىنە قۇيالىر.
 ياۋروپاى روسىنىڭ اورتا سرتىدە يىلغەلىرى بىك كۆب توگل، شولاي دە
 اوقا يىلغەسى خىلى اوزون ھەم پاراخودلر يورى طورغان ھر صوبولدىقندىن
 مشھور در. اوقايىلغەسى نىژنى شەھرى ياندىدە ۋولغە يىلغەسىنە ۋولغەنىڭ اوك
 ياغدىن قوشلادىر. اوقا يىلغەسى قوشلغان يىردىن ھر آز توبەندەرك
 شولوق طرفدىن صورايىلغەسى ۋولغەگە كىلۇب قوشلا. ۋولغە يىلغەسى
 دىبادەغى يىلغەلىرىنىڭ ايك زورلردىن سانالادىر، كە آنك بويى ۳۵۰۰
 چاقىرم اوزونلغىدەدر. ۋولغە يىلغەسىنە جەمەسى ايكى يوز قىر يىلغە
 اوزلىرىنىڭ سولارنى قۇيالىر. ۋولغەگە قويا طورغان يىلغەلىرىنىڭ اىللىسىدە
 پاراخودلر يورىدىر.

اورال - بالى سرتلىرىدىن ھەم اورتا اورالدىن چىقا طورغان يىلغەلىرى سولارنى قاندى
 قۇيالىر؟ ياۋروپاى روسىنىڭ اورتا سرتلىرىدىن چى سولار قايىسى يىلغەگە قوشلار؟ ۋولغەسى
 قايلىرىدىن جىيىلا؟ ۋولغەگە سولارنى قويا طورغان يىلغەلىرى نىچە؟

بۇ يىلغەلىرىنىڭ قانداق بولدى؟
 بۇ يىلغەلىرىنىڭ قانداق بولدى؟
 بۇ يىلغەلىرىنىڭ قانداق بولدى؟

ۋولغە

ۋالداى سرتلىرىنىڭ ايتەكلرىدە بىك كۆب زور كوللر ھەم نىرەن
 سازلقلر بار. شول سازلقلر جەمەسىدىن تۇير گوبىرناسى، آستاشكوف
 اويەزى ۋولگىنا ۋىرخوۋىيە اسملى آول ياندىدەغى سازلقلر چىشمەسىدىن
 ۋولغە يىلغەسى باشلانا. ۋولغە باشدە بىك كىچىك گە بولۇب باشلانۇب بىش
 كول آرقىلى آغۇب چىقا. سوڭرە ۋولسگو دىگان كولىنى چىقۇب كىكلىگى
 يكرمى سازلىنلر چاماسىدە زور غە يىلغە بولۇب آغا باشلى.
 ۋولغە اوزىنىڭ مەنبەدىن آلوب شىكسەنە منىسىنە قىر اورال - بالىق
 سرتلىرىنىڭ طارماقلىرى آراسىدىن آغادىر بو يىرلر بىك بولغانلىقىدىن
 ۋولغە بىك فاتى ھەم بورغالانۇب آغا ھەم طاو قىرلىرىدىن چىقۇب قولىرىنى
 آغزۇب آلوب كىتە؛ سرتلر ساحلدىن يىراغراق بولغان اورنلردە
 توبىنە قوم اوطىر، پاراخودلرنىڭ يورولرىنە اوڭغايىسىزلىدىر.

ريبينسكى شهرندن آلوب نيژنى ناوگورود شهرينه قدر بولغان
 بىكى آراده ۋولغه يلغه سينه مالوگا شيكسینه كاستراما هم اونز ايلغه لرى
 كيلوب قوشاغانلقدن ۋولغه نڭ صووى كو به يه هم تيره نله ندر، حتى
 جاي اورناسينه قدر بو آراده زور پاراخودلرده يورلك بولادر. نيژنى
 باندە ۋولغه غە اوڭ ياقدن ۱۶۰۰ چاقرم اوزونلغندەغى اوقا يلغه سى،
 بر آز توبه نرهك صورا يلغه سى، صول طرفدن ويتلوگه يلغه سى ايله
 ۱۵۰۰ چاقرم اوزونلغندەغى قاما يلغه سى كيلوب قوشلادر. بو ايكي
 يلغه نڭ هر ايكي سى بيك زور ياغە لردر. هر ايكيسندە پاراخودلر
 يوريلر. حتى كاماغە كيلوب قوشلا طورغان ويانكە هم آق ايدل اسمنگى
 يلغلر دە پاراخودلر يوريدر. اوقا يلغه سينه موسكو اھم كلەزمە يلغلر
 قاماغە ويانكە هم آق ايدل يلغلر ي كيلوب قوشلادر.

ۋولغه يلغه سى اوقا هم قاما يلغلر ي قوشاچ طاغيدە آرتغراق
 تيره نله نەھم كىڭايە در. قايسى اورنلر دە ۋولغه نڭ كىڭلىكى دورت چاقرم،
 تيره نلىكى ۱۵ سار يىغە يىتە در. ياز كونلرندە صوطاشولرى وقتندە ۋولغه
 ۲۰-۲۵ چاقرم ييرلرگە قدر طارالادر. قاما يلغه سى كيلوب قوشلغان
 ييردن باشلاب ديڭزگە باروب قوشلغان اورنينه قدر پاراخودلر بيك
 ايركنلەب يوريلر.

ۋولغه نڭ اوقا يلغه سى قوشلغان اورنندن باشلاب توبەن ياقاغى
 ساريتسيم شهرينه قدر بولغان اورنى اوڭ ياغى طاووق صول طرفى
 ۋولغە دن آلوب اورال طاوولر ينه قدر بولغان اورنلرى بولونلق هم دالادر
 سارنسين دن توبەن طرفى هر ايكي ياغى قوملق هم صوسز چولاردن عبار تدر.
 بو اورنن باشلاب ۋولغه بيك آقرن آغا بيك كوب طار مافلر غە هم ايكي يوز
 قدر فولتقلرغە بولنە. بو فولتقلر آراسندە قامشلى هم قوافلى آطاوولر بيك
 كوب، ياز كوفى طاشو وقتلرندە بو قواتق هم آطاوولر هر قايسى
 سو آستندە قالغانلقدن ۋولغه قريسز ديڭز شيكالى بولوب كورينه در،

ۋولغەنڭ اوزونلىغى اوچمڭ بيش يوز چاقىرم مقدارىندەدر. ۋولغەدە
 بالق بىك كوب. خصوصا آنڭ دىڭزگە ياقىن يىرلارندە ياز كونلارنىڭ كاسپى
 دىڭزىدىن كىرگان بالقلىرى بىك كوب بولادىر. ۋولغە بالىغى كوپلىك جەتتىدىن
 دىيادە بىر نەچى يىلغەدر. (شكىل ۱۴) ۋولغە اوزىنە قوشلىغان يىلغەلرى ايله
 ياۋروپاى روسىنىڭ اوچىدىن بىر ئلوشىن ھەر روسىيەنىڭ اياڭ كوپ خىلقلى
 ھم اياڭ زور سودا و صناعتلى بولغان يىكرمى ايكى گوبىر ناسىن صوغارادىر.
 ۋولغە و آڭاقوشلاطورغان يىلغەلرنىڭ بويلارندە ياۋروپاى روسىنىڭ خىلقىنىڭ
 اوچىدىن بىر ئلوشى قىدر خىلق طورادىر.

ۋولغە بويىنە اوطورغان مشهور شەرلەر: تۇپىر، رىبىنسىكى،
 يارسلاۋل، كاستىراما، نىژنى ناۋگورود، قزان، سەمبىر، سامارا،
 ساراتوف، تىسارىتسىين ھم آستىراخان شەرلرىدىر. اوقايىلغەسىنە كىلوب
 قوشلىغان موسكۋا يىلغەسى بويىنە روسىيەنىڭ اياڭ مشهور شەرلردىن
 موسكۋا شەرى، كلەزمە يىلغەسى بويىنە ۋلادىمىر شەرى اوطورغان.
 ۋولغە يىلغەسى قايدىن چىغا؟ ۋولغە قاى بىرلردە بىك شەب، قاى بىرلردە بىك آترىن
 آغا؟ ۋولغە قايسى يىلغەلر كىلوب قوشلا؟ اسملرى نىچىك؟ ۋولغەنىڭ بويلرى طاولقى
 قوملىقى؟ قاى بىرلرى طاولق؟ قاى بىرلرى قوملىق؟ ۋولغە نىچىك گوبىر ناسىن صوغارا؟ ۋولغە
 بويىندەغى مشهور شەرلر قايسىلر؟

اورال يىلغەسى.

اورال طاولرىنىڭ جنوب طرفىدىن آغا طورغان صولر اورال
 يىلغەسىنە قوشلالر. اورال يىلغەسى صولرىن كاسپى دىڭزىنە قۇيادىر. اول
 اورال طاولرىدىن باشلاب كاسپى دىڭزى بويىندەغى قوملى دالارغە
 آغوب چىغا. بو تىرەلر بىك قوملى بولغانلىقىدىن ھم يىلغەنىڭ تويىنە نوم

اوپر غانلقدن همیشه یوللرن آلماشدرب طوراً. بو تیرهده یلغه شول

شکل ۱۴

ندر صایوغادر که کوب بیرلردن آرقلی جهیه لهوب چغو مکنلدر. اورال

صووينڭ اوزونلغى ايكى مڭ چاقىرم مقدارنده در. اورال يلغه سنده قيه تلى
بالقلىر بىك كوبىر. ✕

اورال قايدىن چغوب قايدىه آغا؟ اورالنىڭ اوزونلغى كوبىمى؟ بالغى نىچاك؟

آزوف دىڭىزى هم قارادىڭىز.

روسىيەنىڭ جنوب طرفىدىن دىڭىزگە قارا دىڭىز دىلر. بوقارادىڭىزدىن
طار بوغاز ايله آيرىلوب دىڭىز زور بولوب اچكە آيرىلوب كىرەدر. بو
آيرىلوب كرگان كورفزگە زور بولغانلغى اوچون آزوف دىڭىزى
دىلر. قارادىڭىزنىڭ شمال طرفىنە قىرىم يارم آناوى كروب طورا. قىرىم
يارم آناوى قورى يىرگە بىك نچكە بولوب كىلوب طوناشا. اوشبو
نچكە يىرنى پىرىكوب بر زخى دىب آتيلر. قارادىڭىزنىڭ شمال ياغاسى
طاباناق، شرق ياغالىرى طاولق هم تىكەدر. شمالى هم شرقى ساحللىرنىڭ
كورفلىرى يوق دىيورلك. بارى آدىس هم سىو استوپول شىرلىرى
باندەغنى پارا خود هم كارابلر طوقتارلق اوڭغايلى بوختالر بار. (بوختا
دىب كچكە كورفلىرگە ئىتەلر). ✕

قارا دىڭىز بىك تىرەن؛ اچندە كارابلر يوررگە اوڭغايىسزلىق قىلورلق
طاشلر هم آطاولر يوق، لىكن شمال ياقلىرىندە غنى قايىسى اورنلارندە بر
آز صاى يىرلر بار. بو دىڭىزدە كوز هم ياز كونلارندە بىك قاطى يىل
داوللر بولوب كارابلرنى خراب ايتەلر. شونىڭ اوچون بو دىڭىزنى
قارا يەنى اوصال هم ناچار دىب آتاغانلر. قارا دىڭىزنىڭ شمال ياقلىرى
قىش كونلارندە بر آزاننا؛ اما قىرىم يارم آناوينىڭ طرفلىرى ھېچ بىر وقت قاتمى ✕
قارا دىڭىز ايكى ياھىن ايكى بوغاز ايله، ايكى دىڭىزگە؛ شمال
طرفىدىن كىرچ بوغازى ايله آزوف دىڭىزىنە، جنوب طرفىدىن استامبول
بوغازى ايله آق دىڭىزگە طوناشادر.

آزوف دىڭىزى بىك صاى، ساحللىرى بىك طاباناق بر دىڭىزدىر. ✕

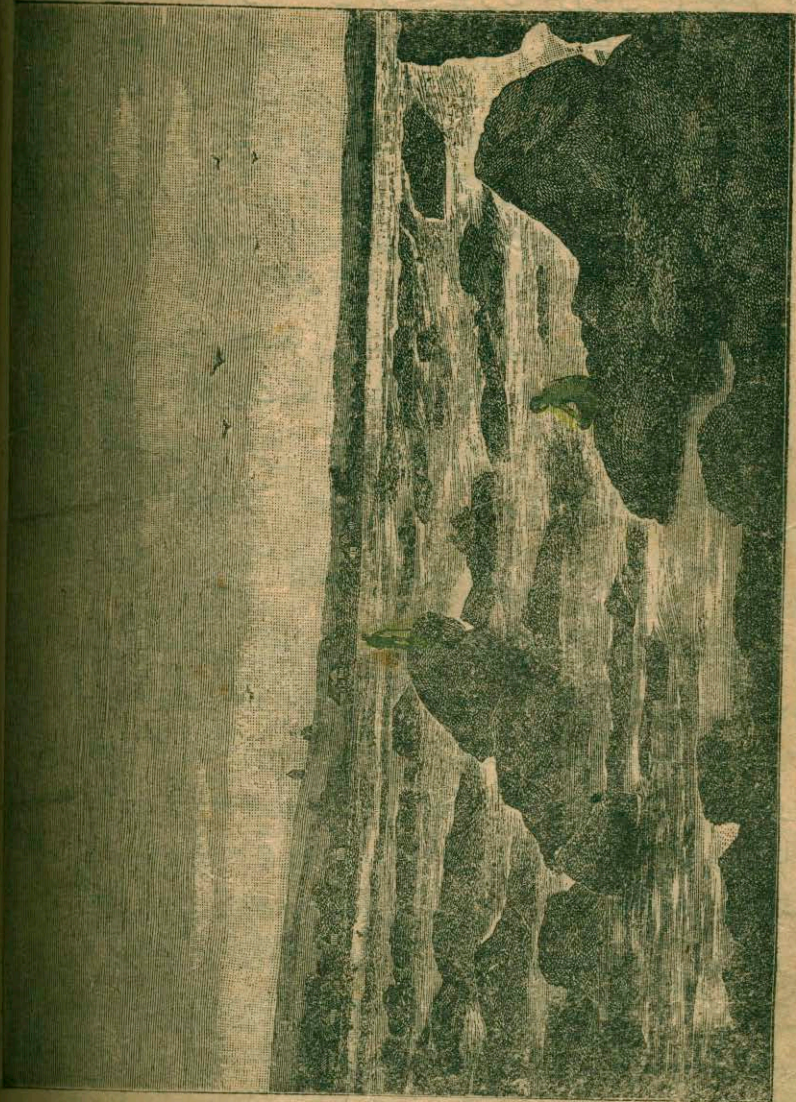
صووی بیک صای بولغانلقدن بونده یوری طورغان پاراخودلر یار
 بویینه کیلوب ییتنه آلمیچی دورت چاقرم، اگر کوب یوک تویه گان
 پاراخودبولسه آلتی ییدی چاقرم، قدر اچده طوقتیلر. زور پاراخوددهغی
 ماللرنی ایگ اول کچکنه پاراخودلرغه اوشدرب صوگره آنلردن واق
 کویمه لرگه بوشاتوب یار قریینه چقالر.

جنوبده گی یلغه لر

والدای صرتینگ جنوبی ایتنه گندن آغوب چغا طورغان یلغه لر دن
 دنپیر یلغه سی؛ کارپات طاوولرینگ شرق یاغنده غی ایتنه کلرندن چغا
 طورغان دنپستر هم بوغ یلغه لری قارا دیکزگه، هم روسیه نڭ اچند
 نره ک چغا طورغان دون یلغه سی آزوف دیکزینه آغوب چقالر.

دنپیر یلغه سی

دنپیر یلغه سی والدای صرتینگ جنوبی ایتنه گنده اسمولینسکی
 گوپیرناسنده غی اورمانلق ییرلردن چغا. دنپیر یلغه سی چغان اورنلردن
 آلوب اورشا شهرینه ر صای، اورشا ایله کریمینچوک شهرلری
 آراسنده دنپیر یلغه سینه اوک طرفدن بیریزینه پریچت یلغه لری، صول
 طرفدن صوژ هم دیسنا یلغه لری کیلوب قاتشا. شول سببدن بونڭ
 صوی کیگایوب هم تیره نه یوب پاراخودلر بوررک حالگه کیله در. اورشا
 ایله کریمینچوک آراسنده پاراخودلر جای بوی یوری آلار.
 کریمینچوکن توبه ن دنپیر یلغه سنده پاراخودلر بوررگه اوکایسزلق
 فیلا طورغان زور زور طاشلر بار. (شکل ۱۵) صوگره یکاتیرینسلاف ایله
 آلیکساندر فسکی شهرلری آراسنده غی اورنلردن دنپیر آرقلی کارپات
 طاوولرینگ طارماقلری ده اوزوب چقالر. شول سببدن بو اورنلرده یاز
 کونی صوطاشووی زمانلردن باشقه وقتلرده پاراخودلر یوری آلمیلر.
 آلیکساندر فسکیدن توبه ن یاقده دنپیر یلغه سی دالار بویجه آغوب

شکل ۱۵

بارا. شول سېپىدىن اول ياقلىرىدە يىنەدىن پاراخودلار يورى آلورلىق بولادى.
دۇنيىدا يىلغەسىنىڭ اوزونلىقى ۱۷۰۰ چاقىرم مقدارىندەدىر. بونىڭ بويىدە

اسمولينسكى، ماگيلف، كييف، يكاتيرينسلاف هم خيرسون اسملرنك
مشهور شهرلر بار.

دون يلغھسى

دون يلغھسى طولا گوبيرناسى بېيگان اويەز نده گى ايوانوف كولى
اسمنده گى كولدن آغوب چغا. بو يلغھ بىك آقرن آغا. خو پيور هم
ميدوئيتسه اسمنده گى يلغھلر كيلوب قوشلغاج دون يلغھسى كىكايوب هم
تېرەنلەنوب پاراخودلر يوررلك بولادر. دون يلغھسى آزوف ديگزينه
آغوب چغا. اوزونلغى مك يبارم چاقرم. دونك منصبده راستوف،
دونغه قوشلا طورغان ژارونىز يلغھسندە ژارونىز اسملى مشهور شهرلر بار.

بالطيق ديگزي

ياۋروپاي روسينك غرب ياغنده بالطيق ديگزي اسمنده بر ديگز
بر ديگز بار. بو ديگزنك شرق ياغالي غنه بزنگ روسيه ييريدر.
باشقه ياغالي بوتەن پادشاهلقلر فولنده در. بالطيق ديگزي نيمس ديگزي
اسملى ايكنچى ديگزگه، اول ديگز محيط آطلاسى ديگزينه قوشلا. بالطيق
ديگزنده بوتنى، فين هم ريگا كورفزلى اسمنده مشهور كورفزلى بار.
بالطيق ديگزينك بوتنى كورفزنده آلاند آطاواري، ريگا كورفزينه
كرگانده داگوهم ايزيل آطاواري، فين كورفزنده کوتلين آطاوى
بار. كرانشتاد اسملى مشهور كرپوست هم شهر اوشبو آطاوده در.

بوتنى كورفزينك ياغالي بىك هم طاولى، يارغه ياقن ييرلرنه گى
صو توبلى بىك طاشليدر. فين كورفزندين جنوبكه طاها ياغالر بىك
طاباناق هم قوملق. بونلر ياننده ده صاى اورنلر هم طاشلر بىك كوب
بالطيق ديگزي اوزى ده بىك صاى بر ديگزدر. بونك ايك تېرەن
اورنلى ده آتمش صاژين قدرگنه در. شولا يوق بالطيق ديگزنده ده
صاى اورنلر هم طاشلى ييرلر بىك كوب. بو ديگزنك توبى همان اوزگه رب

طورا. اۆلكه طاشلار بولماغان هم قوملر او طرماغان اورنلرغەدە قوملر
 او طروب طاشلار ظاهر بولا. بالطيق ديكزىنە بيك كوب يلغەلر صولرن
 قوبالر. شونلقدن بونك صوى باشقە ديكزلرنكى شېكلى بيك طوزلى
 توگل، صوى بيك تيز فاتوچان. بالطيق ديكزىندە، خصوصاً يازهم كوز
 كونلرندە بيك قاطى طومانلر هم داوولر بولادر. بالطيق ديكزىنك جنوب
 ياكلرنندە كارابلر يل بووى يورى آلالر، اما شمال ياكلرنندە بارى يارنى
 يل قدرگنە يوريلر.

بالطيق ديكزىنە آغا طورغان يلغەلر

اورال - بالطيق صرتىنك! غربى ايتەگندەگى هم كارپات طاوولرىنك
 شمالى ايتەگندەگى صولر بالطيق ديكزىنە آغوب توشەلر. بالطيق ديكزىنە
 غربى دۇينا، نيمان هم ۋيسلا يلغەلرى آغالر. بويلغەلر تو بلرنندە صرتلر
 آراسندن آغوب بارغانلقدن تو بلرى هم طاشلىق بولغانلقدن پاراخودلر يوررگ
 اوگفايسزدر. بونلردە ياز كوني صو طاشولرى وقتندەغنە پاراخودلر
 مانعسز يورى آلالر.

غربى دۇيناچە دىنابورغ اسملى كرپوست هم منبعندە ريگا اسملى
 زور شهر بار. دۇيناغە قوشلا طورغان ۋيليمە يلغەسى بويندەغى ۋيليمە
 شهرى ايله ۋيسلا يلغەسى بويندەغى ۋارشاۋا شهرى مشهور شهرلردن
 سانالادر.

زور كول ياكلرى

لادوگە، اونىگە، صايدما، ايلمن هم چودسكى كوللرى ياغن زور
 كوللر ياغى ديب ئەيتەلر. بو كوللر اورال-بالطيق صرتى هم فيلاندىيە
 طاوولرىنك ايتەكلرندن برسى برسندن توبەن باصقچ شىكلى چوفور
 بىرلردر. بونلردن ايك باشدە هم بوغار يىبەغيسى لادوگا كوليدر. آندن
 توبەن جنوبكە طابا ايلمن هم چودسكى كوللرى، شرقغە طابا اونىگەم

غرىبكه طابا صايمما كوللرى يالتىراب جە يلوب ياتالار .

بو ياقلىرىدە قوتلى ياغمورلار، قاتلى طومانلار، داووللار ھەم بورانلار بىك كۆب بولالار . كوز، قىش ھەم ياز كۈنلىرىدە كۆك يوزى ھەر وقتىدە بولۇپلار . ايلە قابلانغان بولوب، آياز كۈنلەر بىك سىرەك بولالار . حتى جاي كۈنلىرىدە ياغمورسىز وقتلار بىك سىرەك بولوب بعض يىللارنى آتەلەر، آيلار ايلە بىر طوتاشدىن ياوب طورار . بو طرفنىڭ يىرلرى طاشلىقلى ھەم قىزل بالىچقلى بولغانلىقىدىن ياغمور سولرى يىرگە سىمىچى سىرتلردىن توبەن طابا كىچكە ھەم زور بىلغەلەر بولوب آغوب طاباناق ھەم چوقور اورنلارنى باصوب سازلىق ھەم كۈلگە ئەيلەندەرلەر .

بو سازلىق ھەم كوللردەگى آرتىق سولار بىر باصقچىدىن ايكىنچىسىنە توشوب ياڭما كوللار وجودكە كىترەر بو كوللارنىڭ آرتىق سولار بىك بىرسى ايكىنچىسىنە توشە طورغاچ آخردىن دىكزگە آغوب چىقار . ايلەن كۈلنىڭ آرتىق سولرى ئولخوف بىلغەسى آرقلى لادوگا كۈلنىنە، اونىگا كۈلنىڭ آرتىق سولرى سۇير بىلغەسى آرقلى يەنە لادوگا كۈلنىنە، صايمما كۈلنىڭ آرتىق سولرى ئووا كىسە بىلغەسى آرقلى يەنە شولوق لادوگا كۈلنىنە، لادوگا كۈلنىڭ سولرى زور نىۋا بىلغەسى آرقلى فىن كورفىزىنە آغادر . بو طرفلردەغى بىلغەلەر سىرتلردىن باصقچ باصقچ بولوب آغوب توشكانلىكىدىن پاراھودلار يورى آلورلىق توگىلەر .

زور كول ياقارى دىب قايسى ياقلىرى ئەپتەلەر ؟ بو اورىندەغى كوللار نىچك بانالار ؟ بوندە سولر جىيىلونىڭ سىبىلارى نىرسە ؟ كوللردىن آرتقان سولر قايا آغالار بىلغەلرىنىڭ آغوىنى روشدە ؟

نىۋا بىلغەسى

لادوگا كۈلنىڭ آرتىق سولرى نىۋا بىلغەسى آرقلى دىكزگە آغالار . نىۋا بىلغەسى بىك قىسقا، بىتون بويى آلتەش چاقىرم اوزونلىغىدەغىنە بولسىدە باشىدىن آخىرىنە قىر بىك كىيىك ھەم تىرەندەر . نىۋا، فىن كورفىزىنە كىلوب چىققان يىرلرىدە دورت طارماقغە بولنەدر . نىۋانىڭ طارماقغىنە

روسىيەنىڭ پايتختى سانكت پېتر بورغ شەھرى بنا ايدامشدر . پېتر بورغنى
 دېڭىز طرفىدىن كېلگان دشمانلردن صافلاو اوچون كرانشتاد كر پېوستى
 صالغقان .

هوا، طوپراق ھەم نىباتات

جنوب، شمال طرفلارندەھى جليلق ھەم صالقونقلر

جليلق ھەم صالقونلق قوياشنىڭ قىزىرىنى قاراب يورىدىر . ايرتە كىچ
 قوياش نورلرى يىرگە طوغرى توشمىلر . قىيىقدن كىلگان نورلرنىڭ جليلقى
 طوغرىدىن توشكان نورنىڭ جليسىدىن كىمەرەك بولا . شونىڭ اوچون كىچ ايرتە
 بىر اوستندەگى هوا كوندزگىگە قاراغاندە صالقونراق بولا . قش كونلارندە
 قوياش كون اورتاسىندە بىك يوغارى بولمى ھەم آنىڭ نورلرىدە قش
 كونلارندە يىرگە طوغرى توشمى . شونىڭ اوچون قش كونلرى صالقون
 بولالر . جاي كونلارندە قوياش اويلە وقتلارندە كوكنىڭ اورتاسىنە قىراوك
 كىلوب يىتتە يازا، بو وقتلردە آنىڭ نورلرىدە يىرگە طوب طوغرى توشەدر .
 شونىڭ اوچون جاينىڭ كونلرى اسسى بولا . قوياش نى قىر يوغارى
 كوتەرىلوب، نورلرى نى قىر طوغرى توشسە، شول قىر يىردە
 جليلق ارتق بولا .

قوياشنىڭ نورلرى يىل بويىنە يىرنىڭ ھەر اورتىنەدە بىر تىگىز توشمىلر
 جنوب ياقلارندە قوياش نورلرى يىرگە طوغرىراق توشوب ھوانى ھەم بىرنى
 نغراق جلتالر . شول سببىدىن بو ياقلردە يىل بويىندە جلى كونلر شمال
 طرفلارنى قاراغاندە كوبرەك بولا .

شمال طرفلارنى كىتكەن ساين قوياش نورلرى بىرگە قىيغراق توشە
 شول سببىدىن شمالغە تابا كىتكەن ساين جليلق كىمى بارا .

دېڭىز لرنىڭ جليلق ھەم صالقونلىغە تاەثيرى

صو ھەم ھوا بىر شىكلى تىز جلىنى؛ شولا يوق بىر جلىغاچ آنلر

شیکلی اوک تیز صونمی ده. شول سببن صو اوستنده گی هوا فش کونلرنک بیر اوستنده گیگه فاراغانده جلیراق، جای کونلرنده بیر اوستنده گیگه فاراغانده صالحونراق بولا. قش کونلرنده دیکز اوستنده گی جلی هوالر بیر اوستونده گی هوالر ایله فانشوب آنلرنی جلتقانلقدن دیکز تیره سنده گی بیرلر هم شهرلرنک هوالر ی قش کونلرنده باشقه بیرلرنکینه فاراغانده جلیراق بولا.

جای کونلرنده ده دیکزده گی هوالر بیرده گی هوالرغه فاراغانده صالحونراق بولغانلقدن بیر اوستنده گی اسسیلکنی کیمته لر. شونک اوچون دیکز اطرافنده غی یافلرده قش کونلری دیکزدن یراق بولغان باشقه یافلرغه فاراغانده جلیراق، جای کونلرنده صالحونراق بولالر. مثلاً روسیه ننگ غربی گو بیرنالنرنده شرقی گو بیرنالنرنده غی شیکلی صالحون قش لرده هم اسسی جایلرده بولمی.

جیل

قویاش شمالده ده جنوبده ده بر تیگز جلمتی. شمالده قویاشنک جلیسی آز بولوب، جنوبده کوب بولادر. شونک اوچون شمالده هوا صالحون، جنوبده جلی بولادر. صالحون هوا جلی هواغه فاراغانده قوییراق هم آورراق، جلی هوا ایسه صییغراق هم جیکلره ک بولا. صالحون هوا آور بولغانلغی اوچون توبهن توشه، هم جلی هوا کوتهر لوب کینکان بوش اورنغه آغا. جلی هوا جیکل بولغانلغی اوچون یوغاریغه کوتهر یلوب، یوقاریدن صالحون هوا کیلگان طرفه آغوب بارادر. قش کونلرنده ایشکنی آچساک صالحون هوا آستندن او یگه کره، اویده گی جلی هوا اوستدن طشقه چغا. شول روشه صالحون هوا اورنینه جلی هوا هم جلی هوا اورنینه صالحون هوا کیلگانلکدن هوا بر طوفتای همان یوروب طورادر. اسسی یافلرده غی جلی هوا صالحون یافلرغه، صالحون یافلرده غی هوا جلی یافلرغه آغوب بارادر. هوانک بو یورون جیل دیب نئیتهلر.

جنوب غربی ہم شمال شرقی جیللری

یاؤروپای روسیدہ بیگرهك جنوب غربی ہم شمال شرقی جیللری ایسه ار؛ یاؤروپای روسینك جنوب شرقی طرفندہ غی دالاردہ بیگرهك شرقی جیللر ایسه لر. جنوب غربی جیللری جلی یاقلردن یعنی بالطیق ہم محیط آطلاسی دیگزنندن کیله لر. بو جیللر بزگه جلیلق هم بیک کوب یووشلک کیتره لر. بو جیللر غربدن شرقه طابا یراق کیتکان صاین قور یراق بولا بارالر. چونکه بولوطلر باراطورغان یوللرنده همان آراز یاوا باروب یووشلگن یوغالتا بارادر. شونك اوچون بالطیق دیگزننه یاقنراق بولغان طرفلرده یاغور هم قارلر کوب یاوا. بو طرفلرده، قش بیک صالقون بولماغان شیکلی، جای ده بیک اسسی بولمی. شرقه طابا یراق کیتکان صایون هوا قوریلانا، قش صالقونراق، جای اسسیرهك بولا. شمال شرقی جیللری صالقون یاق، بوز دیگزی طرفندن ایسه لر. بو جیللر بزگه صالقونلق کیتره لر. بونلرنك یووشلکلری ده جنوب غربی جیللرینه قاراغانده آز بولا. بو جیللر شمالدن جنوبک کیتکان صاین یووشلکلرن یوغالتا باروب قوریلانالر. شونك اوچون شمال یاقلرنده یاغور هم قار جنوب یاقلرینه قاراغانده کوبرهك یاوا.

شرقی جیللر بزگه آزی طرفندن ایسه لر هم بیک قوری بولالر. ؤولغه آرتندہ غی، کاسپی هم قارا دیگنز بویندہ غی دالاردہ یاغور هم قاربیک آز یاوا. شونلقدن بزنگ جنوبی دالارمزده دایم قور یلق بولادر.

طاووردہ غی جلیلق هم صالقنلق

توبه ن بیر قاتندہ هوا جلیراق، بوغارینده صالقونراق بولا. بولوطلرغه طابا بوغاری کونترلیگان صاین هوا صالقنایا بارا. شونك اوچون بیک طاوورنك باشلرینه قاراغانده ایتہ کلرنده هوا جلیراق بولا. بیک طاوورنك مثلا کافاز طاوورینك باشلرنده، اوزلری جلی یاقلرده بولسه لرده، صاین

فشن هيچ بر وقتده قار بتمى. شولوق طاولرنڭ ايتنه كر نده اوله نلر چچك
 آنا، يمشار اوسه، كشيلىر اسسيلككن قايدده باررغه بلمى يوريلر، اما
 اول طاولرنڭ باشلرنده صالحون قش، تيرهن قار هم بورانلر بولا. بونده
 جاي كونلرنده ده كشيلىرنڭ صالحونلقدن قاتوب اولورى احتمال. بييك
 طاولر بلوطلرنى همان اوزلرينه طارتوب طورالر. شول سببدن هر وقت
 بونلرنڭ باشلرن بولوطلر، واديلرن طومانلر قابلاغان بولا. بييك طاولرنڭ
 ايتنه كر نده صولر دايم آغوب طورالر *هونده*

هوانڭ صفتلرى

هوا جليلقنڭ درجه سينه قاراب اوچ تورليگه بولنه: اسسى، معتدل
 هم صالحون. يووشلگينه قاراب ايكيگه بولنه: يووش هواهم قورى هوا.

ييرنڭ اوستكى قاتلاو يينڭ صفتلرى

ييرنڭ اوستكى قاتلاوى يعنى اوسملك (نباتات) اوسه هم طامر
 جابه طورغان قاتلاوى قوملى، قزل بالچقلى، قارا طوپراقلى هم قزل
 بالچق ايله قوم قاتشقان بولادر.

قوملى قاتلاو بيك تيز جلنا، يووشلكنى اوزينه بيك تيز آلا،
 لکن يووشلكنى اوزنده طونمى ييرنڭ آستقى قاتلاولرينه بيهره. بو
 قوملى ييرده نباتاتقه اوسه رگه اوڭغاي توگل، چونكه نباتات بو ييرده
 يووشلككده طويهمى هم اسسيلك كده چدى آلمى.

قزل بالچقلى قاتلاو يووشلكنى اوزنده بيك اوزاق طوتا.
 (بالچقلى يير همان بلچراق بولا) بوندى يير تيز جلنوب ده يتمى. هم قوملى
 قاتلاولرغه قاراغانده هر وقتده صالحونراق بولا، اگر قوريلق اوزافغه
 كينسه بالچق طاش شيكلى قاتوب كيتكانلكن اوسملك رگه اوسه رگه
 ليرك ييرمى. شول سببلردن يووش هم صالحون ياقلرده اوسملك رناچار
 اوسه، چونكه بونده يووشلك كيره گندن آرتق بولوب، جليلق كيره گندن
 آرزاق بولا.

آنڭ اوستينه قۇملى وبالچقلى ييرلرده اوسملىكلرنڭ رزقلانولرى اوچون كيرك بولغان نرسهلرده بىك آز بولا؛ شونڭ اوچون بوندى اورنلرده آشلىق ياخشى اوڭسون اوچون ييرنى ھەمان تيرسەلەب طورغە كيرەك بولادىر.

قۇم ايلە بالچق بىرگە قاتشقان قاتلاولر گرچە اوزلرئندە اوسملىكلرگە رزق بىرە طورغان نرسهلر آز بولسەدە صافى قۇملى ياكە صافى قزل بالچقلى قاتلاولرغە قاراغاندە بىر آز ياخشىراقىدر. قۇم جىلىقنى صافلى، آرتق يووشلىكنى طوتىمى، بالچق يووشلىك كە بتونلەي كىيىوب بىتەرگە بىرمىچى بىر آز. اوزئندە صافلى. ايگن ايگوچى كىشىلر ييرنڭ قۇملى ھەم بالچقلى قاتلاولرن ياخشىلاتو اوچون بالچقلى قرغە قۇم، قۇملى قرغە بالچق توگەلر.

قارا طوپراقلى قاتلاو اوسملىكلر اوسو اوچون ايڭ ياخشى قاتلاودىر. چونكە بوقاتلاو اوزى بىك تىز جىلنا، جىلىقنى اوزئندە بىك اوزاق صافلى، شولايوق يووشلىكنىدە اوزىنە بىك كىوب جىيىوب اوزاق طونا، يووشلىكنڭ اوزاق طورووى قارا طوپراقىدەغى اوسملىكلرنڭ اوسووى اوچون كىرەكلى بولغان نرسهلرنى چرتورگە زور سىبىدىر. شول سىبىدىن قارا طوپراقلى ييرلردە آشلىقلر ھەم آدملىر اوچون كىرەكلى بولغان باشقە اوسملىكلر بىك اوڭا ھەم بىك ياخشى اوسەدر.

صازلىق بولغان اورنلردە آشلىقلردە باشقە اولەنلردە بىك ياخشى اوسە آلمىلر. بوندى ييرلردە يووشلىك كىرەگىدىن آرتق بولغانلىقتن يىر بىك يوشاق بولا، شول سىبىدىن اولەن ھەم آشلىقلرنڭ طامىرلى نغوب يىتە آلمىلر.

اوسملىكلر (نباتات)

اوسملىكلر اوزلرئىنڭ اوسولرى اوچون كىرەك بولغان نرسهلرنى يىردن طامىرلى آرقلى طارنوب آلالر. آنلرنڭ رزقلىرى ييرنڭ اوستىكى قاتلاوندەغى نورلى نرسهلردىر. اوسملىكلر اوزلرئىنە كىرەكلى رزق بولماغان اورنلردە ھىچ اوسە آلمىلر.

اوسملىك سوده اريگان رزقلى غنه اوزلرینه صوورب آلا
 آلار. شونڭ اوچون برده صووی بولماغان قوری قارا طوپرافدهده
 اوسملىك اوسه آلمیدر. شولایوق اوسملىك اوچون صو کیرهك
 بولغان شیکلی جلیلقده بیک کیره کدر. شونڭ اوچون صالحن اورنلرده
 اوسملىك اوسمیلر.

حاصلی گنه هر بر نباتاتنڭ اوسووی بیرنڭ اوسنگی قاتینڭ یاخشی
 بولووینه، آنڭ یاخشی صوغار یلووینه هم هواسینڭ جلی بولووینه قاریدر.

تورلی یاقلردهغی ییرلرنڭ طبیعتلری.

طوندرالر

اورال طاولرندن قویاش بایشینه طابا، بوز دیکزلری بوینده
 طاباناق هم طوتاش اووالر بار، جنوب غربی هم شمال شرقی جیللری
 و طرفلرغه محیط آطلاسی هم بوز دیکزلرندن بیک کوب یوشلیک
 کیرهلر. قش کونلرنده بو اورونلرده قارلرده بیک کوب یاوا، بویاوغان
 اغور صولرینه اغوب کیتەرگه یول بولماغانلقدن ییر اوستنده طوروب
 نڭ اوستکی قاتلاون بیک یومشارتقانلقدن بووی هم ایگی یوزار چاقرم
 اتقانلق وصالقلمر حاصل بولادر. بوتیرهلرده قش بیک صالحون بولغانلقدن
 و صوغه طوینغان ییرلر اون ایکشهر صاژین تیره نلگنده قانالر.
 ریشو قاتقان صازلقلرنی طوندرالر دیب ئهیتهلر.

شمال یاقلرنده بزدهگی شیکلی همان تون آرتندن کون بولوب قنه
 برمی. قش کونلرنده بر طوتاشدن بر نیچه آطنالر قویاش بوتونلری
 قیچی تون بولوب طورادر.

جای کونلرنده بونڭ کیر یسنچه: بر نیچه کونگه قدر قویاش برده

بازمېچې همان كونگنه بولوب طورادر. (۱۰ نچې ايون تيره لرنده)

شمال ياقارنده يلنك باري ايكيگنه فصلی بولا: بيك اوزون هم
صووق قش ايله بيك قسقه جاي گنه بولا. بو تيره لرده قشنيك اوزونلغی
توقز آی، جايينك اوزونلغی اوچ كنه آی بولادر. بو ياقلرده قش كونلرنده
صووقلر بيك قاتى بولوب، قرق گرادوسلرغه يته لر. قوتلى قار بورانلری
بر تون اچنده بيشه صاژين تيره نلنگنده گى چوقورلری كوموب تيگنلر
كيتهدر. طوندره قش كونلرنده بيك كوكلسز قار ديگزی شيكالى بولوب
طورا؛ اول وقتده بو قارلى صحراده صاماييد ديگان خلقلرنك قار آستنده
كومولوب قالغان اويلرندن باشقه هيچ بر نرسه هم هيچ بر كشى كوره آلماسسك.
بو صووق ياقلرده يورط حيوانلرندن بولان دن باشقه هيچ بر حيوان
ياشى آلمى. بو بيچاره موك آشابقنه عمر ايتنه طورغان حيوان، اول
ياقنك سالقن قشارينه، قارلى بورانلرينده چداب يورى. اوزينه
كيركلى بولغان رزقنى (موكنى) طوياقلری ايله قارنى فازوب اوزى طابا آلادر.
بونده غى قشنيك سالقنلرينه يورت حيوانلری چدى آلماسلرده.
باشقه تورلى قر حيوانلری هم يرتقچ حيوانلردن بعضلری چدىلر.
طوندراده قش كونلرنده كيوكلردن آس لر، تولىكيلر. بورى لر هم آق
آيولر طورالر.

بو ياقلرده ياز كونلری بولمى دييورلك قسقه در، سالقن قش
آرتندان اوق هوالر كينهت جلنوب كيتوب قارلر بيك تيز اريلر، يلقلر
كينه تندن طاشيلر هم اون ايكى صاژين تيره نلنگنده قاتقان طوندرلرنك
اوستكى قانلاوى بر آرشين چاماسى اريدر.
طوندرالر جاي كونلرنده يالانغاچ هم كوكلسز كورننده بولادر،
بونده باري صارى موكلر ايله صورى بولان موكلرى كنه اوسه آلادر.

جنوب طرفينه راق کيتکچ اوسملکر بر آوزگهره، موک جيله گي، ناراط
 جيله گي و باشقه سازلقده اوسه طورغان جيله کور کورينه باشلیدر. بو
 طرفلرده آغاچلق و اورمانلقلر يوق. جنوبکه طابا کيتکچ کنه بر آز،
 بيرگه ياتوب طورا طورغان طاباناق قووافلقلر اوچراشدرغالیدر.
 اوسملکر اوسمه سده جاي بيتو ايله طوندرام آناڭ کوللری
 بر آز جانلانا. بونده بالا چغارو اوچون آق قوشلر، قر فازلری هم
 باشقه برتقچ قوشلرده کيله لر. (شکل ۱۶، ۱۷) جاي کونلرنده بو قوشلرنی

شکل ۱۶

آولارغه چققان کشیلرده کورنگالیدر. شلوق زمانلرده چققان اوزون
 بورونلی هم صوفر چرکیلر، کیگاون و باشقه چبنلرنڭ هیچ ایگی چیگی
 یوقلر، بونلر ساز اوستلرنده قارا بواوط شیکلی بواوب یوریلر. بو
 جن هم چرکیلرنڭ طالاولرینه آدملر و حیوانلر هیچ طاقت طوتا آلوراق
 نوکل.

طوندرام دیب نیندی بیرگه قه پته لر؟ طوندرالر نیدن بولغانلار؟ آنده غی کونلر هم
 نونلر نیچک؟ طوندراده اش نیچک بولا؟ جاي نیچک بولا؟ طوندراده جاي کونلرنده نیندی
 برسلر اوسه؟ بو یاقلرده قشن نیندی حیوانلر طورا؟ جاي کوننده نیندی قوشلر بولالر؟

قو اوردی

شمال یاغندهغی اورمان هم بولونلر

طوندرادن جنوبکه طابا اورال - بالطق صرتینه قدر همده غربکه طابا میزین یلغه سندن آلوب شمالی دؤینا واونیگا یلغه لری آراسنده بیک زور اووالر بار، بو اووالرنک غرب، جنوب هم شرق قریلری مرتلاوب بر آز کوتهر لگانلر.

شمالی چیللر بو طرفلرغه بوز دیکزلرندن بیک کوب پار کیتره لر شول سبیدن بو طرفلرده قار هم یاغمورلر بیک کوب یاوالر، لکن آرنق صولر ییر اوستنده جیلوب طورمیچی صرتلردن وادیلرغه، وادیلردن یلغه لری بولوب بحر ایبضغه آغوب چغالر. بو یاقلرده ده صوقلر بیک قاتی بولسه لرده، طوندرایا قارندهغی قدر اوك بولهیلر. بو طرفلرده قش اوزون، جای قسقه بولادر. بونده ییرنک اوستکی ناللاوی یوشقنلی، قایسی اورنلرده قارا طوپرافلی بولوب، صوغار یلوویده بیک یاخشی بولغانلقدن اوسه لکرده اوسه، هم اورنالردن جروب چفو ممکن بولماغان زور هم قویی الصلی آغاچ اورمانلری ده بیک کوبدر. بو تیره لرده ییرنک اوستن بتونلای اورمانلر قابلاب آغان دیسه کده بالغان بولماس. آرخانگیل ایله ژالوگدا گو بیر نالرنده غنه آلتش میلیون دیسه تینه ایری آغاچلی اورمان بار. بو آغاچلرنک کوبره گی چرشی در. ناراط آغاچلری بعض بر قوریراق اورنلرده اوسلر. بوندن باشقه اورال طاولرینه یاقنراق اورنلرنده آق چرشی، ریت چیکلر وگی آغاچلری هم قاراغای آغاچی اورمانلری ده بار.

بو اورمانلرده تورلی کیوکلر: آیولر، بوریلر، قارا تولسکیلر، اصلر، قویانلر، نینلر وباشقه شوکا اوخشاشلی جهنلکلر بیک کوب بولغان شیکلی، کورتلک، بۇجور، صویر وباشقه قوشلرده بیک کوبدر، یلغه وادیلرنده قویی اوله نلی یاشل چیره ملی زور زور بولونلر بورت حیوانلری اورجتو هم سیمرتو اوچون بیک یاخشی هم فائده لیدر.

بر رەتەن يافراقلى آغاچلار اوسە طورغان اورمانلار دە بار. مثلاً: ۋياتكە گوپيرناسندەغى اورمانلار دە ألى آغاچلار ايله بر رەتەن قاين، اوصاق، ايمەن هم جوكة آغاچلارى دە اوسە در. بو اورمانلار دە كيوك هم نورلى قوشلار بيك كوب بولادر. كورشيلرن دە طاودن چقغان معدنلرنى اشلى طورغان زاۋودلر بيك كوب بولغانلقدن اورمانلرنى كيمسە لر. شول سببەن اورمانلر يلدن يل سىرەكلەنە بارا. بو ياقلار دە ايگنلردن آرپا، صولى هم آرش بيك ياخشى اولگرە در. ۋياتكە گوپيرناسينك قايسى يىرلر دە جيتن دە ياخشى بولادر.

اورال طاولرندن غربكە طابا كيتكان صاين هوالر جليراق بولا بارادر. بو ياقلار دە قشلر آرتق اوزون دە هم آرتق صووق دە بولمى.

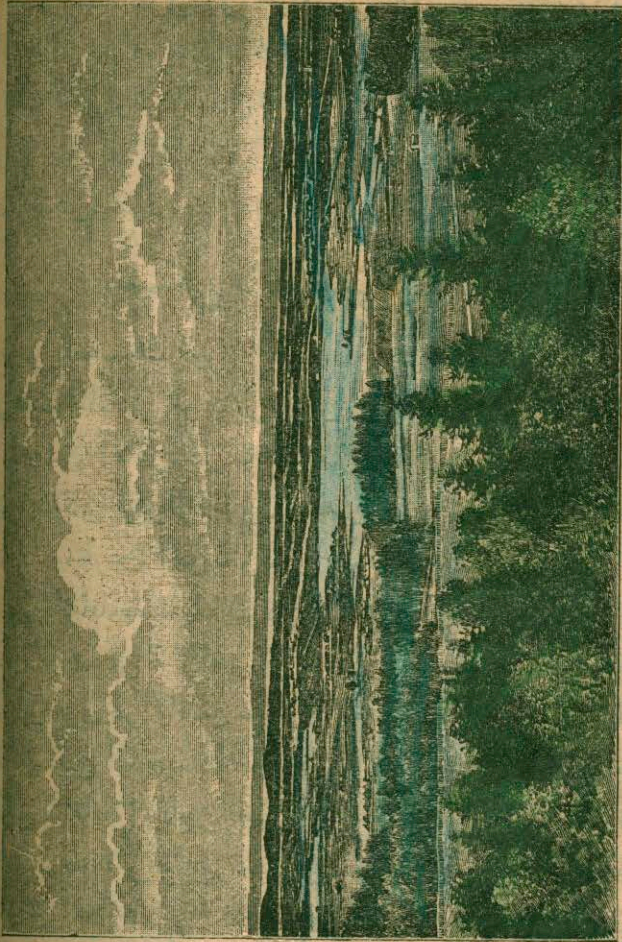
اورال بالطيق صرتلر ينيك بتون جنوبى صرتلر ينيە يووشاكنى شمال شرقى جيللرى كيترە لر. غربى طرفار ينيە (والداى صرتلر ينيە) يووشلكنى بولردن باشقە غربى جيللر دە بالطيق ديگنلردن كيترە لر. شول سببەن بو ياقلار دە يووشلك هم صولر بيك كوب. بوندن چقا طورغان يلفلر اورال بالطيق صرتلر ينيك جنوبى ايتە كلرندن اچكى اووالرغە آغالر. بو طرفلار دە صو كوب بولغانلقدن واديلر، چوقلار، حتى تىگنلر يىرلر دە دە كولاگە ئه يله نگانلر. اورال بالطيق صرتلر ينيك جنوبى ايتە كلرن دە گى يىر اوستلرى كو بسنچە قوملى هم بالچقلىدر. شول سببەن بو تيرەلر دە آشلق بيك اوكمى بو يىرلر دە بيگرەك آرش، آرپا هم صولى چاچلر. سىرە گرە كىكنە قارا بقدای چاچە طورغان اورنلر دە بار. كوب اورنلر دە كيندر دە ايگە ار. بالچقلى ناچار بولغانلقدن، يىرنى نى قدر ياخشى اشلە سە لر دە، آشلق بيك اوكمى، شونك اوچون ايگن ايگو بو طرفلر دە مەم كسبلردن صاناليدر. بو ياقلار دە ايك ياخشى اوگا طورغان نرسە لر بەرەنگى، كە بستە شىكلى نرسە لر. اولسكى زمانلر دە اورال بالطيق صرتلر ينيك بتون جنوبى ايتە كلرى جاياولى كشى يورى آلماسلق قارانغى اورمانلر بولغان. حاضر ايندى بو اورمانلر نك كوبرە گى ۋيتلوگا، اونشا، كوستراما، مالوگا يلفلر

بوينده هم قۇلغە، غىرىي دۇنيىدا دىنپىر ياغەرنىڭ مەنبەلىرىدە گەنە قالغانلىرى.
 ئۇنىڭ باشقىچە ئورنىدا بىرلىرى بىك ياغشى بولماغانلىقتىن ھەم اول طرفلىرىدە
 ھەم بىك طغز اوڭرىغانلىقتىن بويىقى كىشىلىرىنە ئورمانلىرىنى ئارچوب قىر
 ھەم بولون ايتەرگە، آغاچلىرىنى كىسوب بوزەنە ھەم اوڭرىن ايتوب ساتارغە
 طوغرى كىلەر. شول سەبەبلەر ئورمانلىرى بىك ئاز قالغان.

پىنسىكى باتقاقلغى (ئورمانلىقى)

دىنپىر يىلغەسىنىڭ ئورنىدا ئاڭرىغان غىرىيە ھەم ئورمانلىرى پىنسىكى
 باتقاقلغى دىب ئاتالار. بۇ بىرلىرى قازان روشنىدە چوقۇر ئورمانلىرى. ئۇنىڭ بويىچە
 پويىت يىلغەسى ئاڭرى. غىرىي طرفىدىن ايسكان جىللىرى بۇ طرفلىرىدە بىك
 كۆب بويىشلار كىتەرلەر. شول سەبەبلەر بۇ ياقلىرىدا قار، ياغور بىك
 كۆب باۋا. سىرتلىرىدا ئاڭرى توشكان سولرى چوققىلىرىنى كۆلگە، وادىلىرىنى
 ساقلىق ھەم باتقاقلغە ئەيلىدە ئىدەرلەر. (شەكىل ۱۸) ياز كۈنلىرىدە سول كۆب
 بولغانلىقتىن بوندىغى ساقلىق بىر بىرى ايلە قوشلوب بىتون اطرافىنى سول
 باۋا. اوللىرىنى ھەر ياقىدىن سولرى چولغاڭ ئالغانلىقتىن ئالتى ئاڭرىغە قىر
 اوللىرىنىڭ بىرىدىن ايكىنچىسىنە بارغە يوللىرى كىسىلەر. سول ياقىدا چوققىدە بىر
 اوستىدەگى باتقاقلغى بىلچىر اقلقلىرى بىك اوزاقغە بارا جاي كۈنى ئاڭرى
 طورغان سولرى تىنچىلەر، ساقلىق دەغى اولەنلىرى چىرىلەر. ساقلىق ئورمانلىرى چىرىك
 ايسلى پارلىرى ھواغە كۆتەر يىلوب بۇ طرفلىرىدەغى ھواللىرىنى بوزالار. بۇ
 بوزوق ھواللىرىدا قاسنىدە كىشىلىرى ھەم جىۋانلىرىنىڭ ھالاكىتىنە سەبەب بولا
 طورغان اوللىرى پىدا بولار. بويىشلار بىك كۆب بولغانلىقتىن بۇ
 طرفلىرىدا ئورمانلىرىدە بىك كۆب. بويىقلىرىنىڭ يارىلىدىن ئاڭرىغى ئورمانلىرىدا.
 شۇنىڭ اۋچون بۇ ياقلىرىنى ئورمانلىق ياغى دىب ئاتالار.

بۇ ئورمانلىرىدا ناراط، اوصاق، قاراغاي، اورەنگى ھەم ايمەن آغاچلىرى
 اوسىلەر. بۇ ئورمانلىرىدا كىۋوگلىرىدىن: پويىلار، قىر كىچەلىرى، سىلاۋچىنلىرى،
 قازان دۆڭلىرى، ايلور ھەم بوزىلار بىك كۆبىلەر. شۇلا يوق ساقلىقلىرىدا

شکل ۱۸

صو قوشلری هم طاش بافالر ده بیک کو بدر . سازلر ئه یله سنده گی بیر
 اوستلری قوملق بولغانلقدن ایکن ایگه رگه یاراقلی توگل . باری تیک صرنلر
 ایته کارنده گی اورنلری غنه یو و شقنلی بالچق بولغانلقدن شول تیره لر نه گنه
 ایکن ایگه رگه ممکنر . بونده ایگنچیلک آلفه کیته آلماغانلقدن خلقلری
 بیک فقیرلر در . کر یستیانلر ینک زقلری کیبه ک ایله قانشدر وب طارتقان
 اوندن پشرگان ایکه ک ایله بهره نگیدر .

آشلىق اوڭا طورغان طرفلر

كارپات تاوولرى ندىن ئولغەغە تاپا ھەم ئولغەنڭ ايكنچى ياغىدىن اورال تاوولرى نە تاپا سوزلغان قارا توپراقلى يىرلەر، آشلىقنى ياخشى اوڭدرا طورغان اورنلردر.

قايسى اورنلردە قارا توپراقنىڭ قانلىقى اوچ آرشىغە يېتەدر. بو يىرلردە آشلىق بىك اوڭا؛ بوندە بولغان آشلىق، روسيەنڭ آشلىق از بولا طورغان گوپىرنالردەغى خىلقلرن توپىدىرودندە آرتوب، چىت مەكتلرگە ساتارغەدە يىبەرلەدر.

بو قارا توپراقلى ياقلار اوزلرىنىڭ طبيعتلرىنىڭ تورلېچە بولولرى نە فاراب ايكى ئلوشكە، يعنى غوبى ھەم شىرقى ئلوشلرگە بولنەدر.

غربى ئلوشىدە، جلى غرب جىللىرى يووشلىقنى كوب كىترگانگە كورە، ياغەورلر بىك كوب ياوا ھەم آغوم سولردە بىك كوب. قارا توپراقلرنىڭ آستلىرى قاتى گرانتىت تاشلىرى ايله اورتلگان. بو گرانتىت تاشلىرى توپراققە سىگىگان سولرنى اوزلرى آرقلى اوتكارمەگانلىكدن توپراقنى ھەر وقت دەملى ايتوب توتالر. شول سەبەبدن بو طرفلردە ايگىنلر بىك ياخشى اوڭادر. بو ياقلردە قىشلر قىسقە بولا قىش كونارندە بىك قاتى سوللردە بولمى. جاي كونى ايسە اوزون ھەم جلى بولادر. كوب يىلردە مارتنىڭ يىكرمى بېشىلرندە. حتى قايسى يىلردە آندىدە ايرتەرەك قىرغە سوقاغە چقالر. بو ياقلردە يىرلر ياخشى، يووشلىك ھەم جىلىق دە يىتەرەك بولغانلىقدن اولەنلرنىڭ دە ھەر تورلېسى بىك ياخشى اوسەدر. اورمانلرندە تورلى باقراقلى آغاچلردن: ايمەن، اورەنگى، قاراما، تىرەك ھەم چىكلەك آغاچلىرى بىك ياخشى ايرىكنە يوب اوسكانلىكدن بىك زور ھەم بىك جوان بولالر. بو طرفلردە آلما ھەم گروش آغاچلىرى، چوقورلرى بوپىندە طال آغاچلىرى ھەم فامىشلر اوسە. بو طاللىقلر آراسىدە ھەر تورلى قوشلر، قراوردە كارى، قرازلرى، بىكاسلر و باشقە سو ھەم سازلقدە بولا طورغان قوشلر ياشىلر.

بوياملردەغى آوالمرنڭ كوزگە كورننشلرى دە بىك كوڭلى، هر قايسى باقچە اچندە طورغان شىكللى طورالر: تيره يافلرن هر نورلى چىكلى آغاچلر، يەش آغاچلرى چورناب آلغان بولا. چىك هم بەرەنگى باقچەلرنده مەك، كونباغش، قلنفر، سىرىن هم كل آب قوواقلرى چىك آنوب اوطلالر. آغاچ باقچەلرنده آلما، گروشا، قارا يىمش هم چىبەلرنڭ ايڭ ياخشى نوعلرى اوسەلر. زور زور قىلرنده قاربوز قاونلر، كەبەبغدايلرى، شىكر چغار اطورغان چوگوندرلر، نەمەكى اولەنلرى اوسەلر. قىلر يىنڭ قاي بر اورنلر يەنە كىندىر هم كونباغش اورلقلرى چاچەلر. شولاي بولسەدە بو يافلرنڭ ايڭ زور بايقللرى بغدايدىر. بو طرفلردە بغداي بىك اوڭا هم آنى بىك كوبدە چاچەلر بولونلرنده اولەن بىك ياخشى اوسە، حيوانلرى يىلنڭ كوبرەگندە شول بولونلردە رزقلانلر.

اورمانلرى قىلرى هم بولونلرى اومارتا قورتلرى اورچتواوچون بىك اوڭايلىدىر. بويافلردە مكار باش اومارتاي كشىلردە بىك كوبدىر. بوياق خىلقلر يىنڭ كون كورولرى بىك ياخشى، شول سىبىدىن اول يافلرنڭ خىلقلرى باشقە ياق كشىلرى شىكللى چىتلىرگە كىتوب اش ازلەب يورمىلر.

قارا طوپراقلى ياقنڭ شىرقى ئلوشى باشقە چىراق

بوندە قارا طوپراقنڭ آستلرى غربى ئلوشندەگى شىكللى گرانىتلى توڭل. بونلرنڭ يىر آستى آقبور هم ايزوئىستكە لىدىر. آقبور هم ايزوئىستكە يوشلىكنى اوزلر يەنە طارتوب اوستلرندهگى قارا طوپراقنى قوروتالر. بويافلردە آغوم سولردە آز، كول هم سازلقلردە يوق درجەسندەدر. يىرنى ياز كونى قار سولرى، كوز كونى كوزگى ياغورلرغىنە چلانلر. قش قسقا بولسەدە بىك قاتى بولا، جاي دە اسسى هم قورى كىل.

چيشمه لر، كچكنه يلغه لر جاى كونلرنده تمام كيپه لر؛ زور يلغالر صايغالر. قور يلقلرده بىك اوزاق دوام ابته لر. بويافلرده اورمانلر بىك آز، قشلىر صالحون هم قارا طوپراق آستى ايزوئىستكه لى بولغانلقدن باقچه لرده ييمش آغاچلرى اوسدرو بىك چىتن.

قارا طوپراقلى دالالر

قارا وآزوف ديئىزلرندن هم كافكاز طاوولرندن شمالگه طابا، پروت دنيسترو، دنيپور هم دون يلغه لر يىنگ توبه ن آغولرى بويىچه بىك كىك، اورمانسىز، قارا طوپراقلى دالالار. بودالانك قايسى اورونلرنده اوزون چوقرلر بولوب، قايسى اورنلرنده قورغانلر (ايسكى زمانلرده طاوكىك بىيك ايتوب اويگان قبرلر) هم كچكنه طاولر بار.

بونده قارا طوپراقلر نك قاتلاوى آشلق اوڭا طورغان يافلرده غى شىكلى توگل. (چيرك آرشندن آلوب آرشين يارمغه قدر)

بو دالالر صوغه ده بىك يارليلر. بونده شمال شرقى جيللرى برده يووشلك كىترميلر. غربى جيللر بتونله ي كيلوب يىتميلر. شرقى جيللر ايسه جاى كونلرنده هوانى كيره گندن آرتق جاتلار، نىش كونلرنده قاتى صالحنقلر كىترلر، بودالالرده هواده هم بىيرنك اوستكى قاتلاوى ده بىك قورى. ياز كونلرنده قارلر ارگاچ هم كوز كونلرنده تونله ايله چقلر توشه باشلاغاچ فنه سىرهك - سىرهك ياغمورلر ياوغالاب بىيرنك اوستكى قاتلاوى دملانا هم شول وقتلرده غنه دالاده اوله نلر اوسه باشلاب چچكلر كورنگاليدر. دالالرده اورمانلر يوق. قارا طوپراقلى قىالونراق بولغان شمال يافلرنده هم صرتراق اورنلرنده غنه واقى واقى اورمانلرده وحشى جيبه، وحشى آلما آغاچلرى، گروشا، شورى آغاچى، قامر آغاچى، چىكلوك آغاچى هم گل آب آغاچلرى اوسه. يلغه بويلرنده ايكى - اوچ سارئين بىيكلكرنده قامشلرده اوسه در. باشقه اورنلرى اورمانسىز يالانتاچ، ياز كوز ياشل، جاى كوني اسسىلك هم قور يلقدن اوله نلرى كويگانلىكدن قاب قارا طوپراقلر.

دنيپر بويلرندە، دونىڭ توبەنگى آغومندە، ۋولگە تاماقلرندە مە
 قرىم دە يىمىش باقچەلىرى، ۋينا گراد باقچەلىرى، قار بوز - قان مەنەمەكى
 باقچەلىرى اورچتەلىرى. بەزى اورنلردە ۋينا گراد باقچەلىرى ئىللە نىچە شەھەر
 چاقىر م زورلغندە بولادى. (دون بويىندە غى باقچەلىرى) قار بوز بىك آرزان بولا.
 سوڭقى يىللردە بەدەي، آرپا مە طارى شىكلى آشلقلردە ايسگە
 باشلادىلىرى. لىكن قور يىقلرى، سارا نچالرى (چىكىرتكە نىڭ بىر نوعىسى) يومرانلىرى
 وباشقە تورلى جەننىكلر آشلقلارغە بىك زور ضررلىرى تىيورب، اىگنلىرى
 بىك ھلاك ايتەلىرى. قش كونلرندە دالالرنىڭ بوزلانوى مە بورانلىرى
 حيوانلىرى دە بىك ھلاك ايتەلىرى.

دالادە يىل ئەيلە نەسىسى

دالادە ياز، مارت آيندىن باشلانا: قار بىك تىزىر اروب بىتە: طاو
 ايتەكلرنىن آغوب توشكان بولغانچىق سولى يىلغەلى قارا طوپرافنى صىيىق
 بىلچراققە ئەيلەندەرلىرى. صوق جىللىرى ايسودن طوقتالالىرى، دالا آپرىل آينىڭ
 تمام جانلانوب مە ترلوب يىتەدر. بىر نىچە قوياشلى مە جلى كونلردىن
 سوڭ قارا طوپراق قويى مە اوزون اولەنلىرى ايلە قابلانوب يىتەدر.
 شىيطان طاياغى، قامش، طورنا بورچاغى شىكلى اولەنلىرى سازىندىن آرتىق
 اوزونلىقدە اوسوب، اورمان شىكلى بولوب طورالىرى. (بو اولەنلىرى قش
 كونلرندە ياغوب ابولرىنى جىلتورغە يارىدىرى) بووقتلردە آت، صغر، صارىق
 مە تۈەكتۈر بىنە دالادە مە جەتدىن ايرى كىچىك بولا. بىر دەنە، كورتىك
 شىكلى دالا قوشلىرى پىنەدە رىزىق (كونەلك، چىكىرتكە مە قورت شىكلى
 حىراتار) بىك كوب بولادى. مەي آينىدە بىك قوتلى ياغورلىرى بولغاب
 اولەنلىرىگە بىك زور فائىدە ايتەلىرى.

مەي اون يىشلىرىندىن كونلر قورىغە ئەيلەنوب جەي باشلانا. كونلر
 كوندىن كون قزا بارا. حتى كۈلگە بىراردەدە اسسىك اوتوز گرادىقە
 يىتە قور يىلقدىن بىرلىرى بارىلا، چىشمە وقويىلرنىڭ سولرى كىبە، اولەنلىرى

قوری، دالا بتونلہی قارقرغہ ئہ بلہ نہ. حیوانلر اسسیلکدن قایاقا چارغہ بلہلر. سینتا برگہ قدر دالادہ قور یلیق دوام ایته. سینتا بر جیتکچ اوتسز کوپگان دالا یا کاندن جانلانا. اورتا چہ جلیلق، تونلردہ گی قوتلی چقلر، طومانلر، سیرہک بولسہدہ یا غمورلر، جای کونندہ کویگان ہم جانسزلانغان دالانی یا کاندن یاشارتہلر. پیر یا کاندن ختفہ شیکلی یاشل ہم قوی اولہن وجہ چکلر ایلہ قابلانا.

دالادہ قش نویہ بر آخزلرنده باشلانادر. قار آز یاوا. قشن صوقلر، خصوصاً شرقی جیللر ایسکان وقتلردہ بیک قوتلی بولوب اوتوز گرا دوسلرغہ چینہ. کوب یوزی کوب وقتلردہ بولوتلر ایلہ قابلانغان بولا. بوران بعض وقتلردہ بر طوتاشدن بر نیچہ کونلر دوام ایته قوتلی شرق جیللری قارنی پیردن کوتہرب هوادہ بۇتوروب یورتوی ایلہ کوندزگی یافیتیلقنی قابلی، هوانی بیک ضوونادر. دالادہ رزقلانوب یوری طورغان حیوانلر (آتلر، پچکان اوگزلر، صارقلر) فورقودن ہم صوقلقدن قوتورغان شیکلی بولوب یولده اوچراغان نرسہلرنی کورمی ہم تیکشرمی بیل اوکھایینہ کیتہلر؛ شولای بارغاندہ قای بر کتولر یلغہلرغہ توشوب یا کہ او یولسگان قارلرغہ باتوب ہلاک بولالر.

قش کونلرنده حیوانلر بوزدن دہ بیک کوب ہلاک بولالر. قای بر یلردہ یا غموردن صوٹ بیک قاتی صوقلر بولوب کیتوب پیر قالون بوز ایلہ قابلانا. آچ قالغان حیوانلر بوز لانغان قارنی طویاقلری ایلہ واتوب رزق ازلی طورغاچ آباقلرن قانغہ باتروب چراحتلہب بتہلردہ آباقلری ششہ. بو آورودن ہم آزق یوقلقدن حیوانلر مکارلہب ہلاک بولالر.

کاسپی دیگز ی بویندہ غی دالالر.

کاسپی دیگز ندن شمالغہ طابا ہیچ بر اولہن اوسمی طورغان آچلق دالالری بار. شمال شرقی جیللری ایلہ کیلہ طورغان یووشلکلر بو پیرلرگہ کیلوب یتنکچی طارالوب بتہلر. جایگی اسسیلکلر بوندہ غی

دملى ھواناڭ قالدقلىرىنى دە طاراتوب بىرەدر. بوندە ياغمورلر جاوونوگل چوقدە توشمىدر. اورتا آزىيا دالارىنىڭ فزغان ھوالرى بو دالارغە كىلوب يىتوب طوپراغىنىڭ قوريلغن طاغى دە آرئدرالر. حتى ۋولغە ھم دون بويندەغى دالارنى دە كىبىرە ھم قوروتالر. قشقى جىللر سىبىر بەدن قاطى صوقلر كىترەلر. كاسپى بويندەغى دالاردە قش بىك صوق بولوب ۳۰ - ۴۰ گرادسلرغە يىتەدر. بورانلر بىك قونلى بولوب فارلرنى طاو طاو ايتوب اويوب قويلر. كوز كونلرنىدە ياغمورلر سىرەك بولسەدە ياوغايلر. ياز كوني طوپراق، ارگان فار صولرى ايلە بر آز چلانادر. جاي كوني اسسىلر اوتوز گرادوسدن دە كىم بولمى. كاسپى بويندەغى دالار اولگى زمانلردە دىكز توبى بولغان بولورغە كىرەك دىلر. چونكە بوندە دىكز توبندەگى شىكللى اويوم - اويوم باقا قابقلرى اوچرى. طوپراغى دە بالچق، قوم ھم طوز ايلە قاتش. جىل واق قومنى كوتەرب بر يىردن ايكنچى يىرگە كوچروب طاوشىكللى ايتوب اويوب قويا. كاسپى بويندەغى دالاردە ۋولغە ھم اورال صولرندىن باشقە آغا طورغان طانلى صولر يوق دىب ئەيتورلىكدر. بوندەغى يلغە و كوللرنىڭ صولرى دىكز صوى شىكللى آچى ھم طوز لىدر. آندەغى ايلتون اسملى كولنىڭ توبندە بر نىچە صاژىن فالنلغندە طوز ياتا. يازغى صولر طا باناق اورونلرغە ھم چوتورلرغە جىيىلوب طوزلى بلچراقلر حاصل ايتەلر. كوللرنىڭ صولرى بىك طوزلى بولغانلقدىن جاينىڭ ايكى اسسى وقتلرنىدە دە كىمى ھم قورومىدر. بارى تىك كوللرنىڭ قريلرى غنە قارشىكللى طوز قاتلاولرى ايلە قابلانادر. كاسپى بويندەغى دالاردە ھوالر بىك قورى بولغانلقدىن اورمان ھم اوتلاقلر واولەنلر اوسمىدر. بارى تىك طوزلى كوللرنىڭ بويلرنىدە غنە اوزون اوزون قامشلىر اوسوب اوطرالر. بودالاردە اوسسەدە كاويل، بورىيان ھم ئەرم شىكللى آچى وقتى اولەنلرگنە اوسەلر. فقط آستراخان شەرى تىرەسندە، ۋولغە بويندەغى يىمش، قاربوز، ۋىنا گرا دەمەمە كى باقچەلرى باصاب اوسدررگە مەكەن بولادر.

یاوروپای روسینک ایگ شمالنده، بوز دیکزی آتاولرنده منگو

نیوشبولوب طور مقده در. بونده هر وقت قشن و جاین صالحنلر و بورانلر بیک قونلی بولالر. بیر اوستنده هیچ بر تورلی ده اوسمسلکر اوسمی. شمالی بوز دیکزینه یاقن تیره لرده هوا بیک صالحن بولا. یلنک طوقز آبی قش بولوب، باری اوچ آی قدر گنه جای بولا. یاز، کوز هم قش آراسنده آیرمایوق دیورلسکر. بونده غنی طوپراقلر فاتقان ساز بالچقنرندن غنه عبارتدر. بو ساز بالچقنرنده باری موک، ساز جیله کبری هم بیرگه یانوبقنه اوسه طورغان طاباناق قاین و طال قوواقاری غنه اوسه آلا در. جنوبکه طابا کیتکان صاین هوا چلنا هم اوسمسلکر آرتا بارادر. اورال بالطیق صرتینک شمالی ایته کلرنده، آنک بالچقلی طوپراقلرنده گرچه هوا همانده صالحون بولسه ده ناراط، چرشی، آق چرشی، قاراغای هم حتی اربت چیکله وگی آغاچلرندن عبارت بیک قویی الصلی آغاچ اورمانلری اوسه، یلغه بویلرنده غنی بولونلرده اوله نلرده بیک یاخشی اوسه در. بونده حیوان و ترلک آصرار اوچون بیک اوکغایلی اورنلر بار. قرلرنده اوپا و جیتن شیکلی تیز اولگره طورغان ایگنلرده یاخشی اوسه در. اورال بالطیق صرتندن جنوبکه طابا، اورتا روسیه ده هوالر اورتاچه (مقتدل): یلنک فصللری بیک وقتلی بولالر؛ قشاری صالحن، جایلری اسسی بولا. طوپراغی کوبسنچه قومی بالچقندن عبارتدر. بونده اوسمسلکر اوله نلرنک تورلری طافی ده کوبره ک. اورمانلرنده (اورال طاولرینه یاقن تیره لرده) الصلی آغاچلر ایل برگه قاین، جو که شیکلی یافراقلی آغاچلرده اوسمکده در. قرلرنده بیک ارسز اوسه طورغان آرپا هم چیتندن باشقه آرش، صولی هم بغدادی شیکلی آشلقلر، باقچه لرنده بهره نگی نیار، که بسته، طورما شیکلی نرسه ارده بیک یاخشی اوسه لر. هواسی اورتاچه بولغانلقتن آلمان، چیه شیکلی بیهشلی آغاچلرده اوسدرب بولادر.

اورتا روسيه دن جنوبكه طابا: فارادىكز بو يلرينه، كافكاز طاغلرينك
 اينه كارينه هم كاسپى دىكز ينگ ياغلرينه قدر هوا جلى. بو ييرنك غربى
 طرفلرنده ياغمور وقارلرده ييتهرلك ياوالر. شرق طرفلرنده ياغمور
 ياوا، هواسى قوريراق بولا. جاي كونلرى اسسى هم كو بسنجه بيك قور
 بولا. قش كونلرى بيك اوزون بولماسده بيك صالحون بولا. ياز
 كونلرى بو طرفلرنك ايك ياغشى هوالى وقتلر يدر.

بو طرفلرنك ييرى قاي اورنلرده بتونلئ قارا طوپراقلى، بعض بر
 اورنلرنده بالچق ايله فاتش قارا طوپراقلى (قارا دىكز بويندهغى دالالر)،
 قايسى بر اورنلرى بتونلئ قوملى هم طوزلى بالچقدر. (كاسپى دىكزى
 بويندهغى دالالر). بوندهغى قارا طوپراقلى قارلرده بغدادى، طارى شيكلى
 فائدهلى آشلقلر، شيكهر چوگوندرى، نهمه كى هم كيندرلر، بافچه لرنده
 قاربوز، قاون، آلمان، گروش، قاراييمش هم ابريكوس (اوروك)
 آغاچلرى اوسمكده در. قاي بر اورنلرنده وينا گرادده اوسدرلر. قوبى
 اوله نلى بولونلرى خوش ايسلى چه چه كلر وباشقه فائدهلى اوله نلر ايله
 طولغان بولا. شولاي ده بولسه بو ياقلرده شمالده گى شيكلى زور اورمانلر
 هيچ يوق. بارى تيك غرب طرفلرنده غنه ياپراقلى آغاچلردن مركب
 كچكنه. كچكنه اورمانلر اوچراشدر غاليلر. فارادىكز بويندهغى وولغه
 آرتندهغى دالالر اوله ننگه بيك باى، كاسپى دىكزى بويندهغى قوملى
 وطوزلى دالالر بيك جانسزدر. بو طرفلرده اوله ن واوسملك ذاتى هيچ
 يوق دييورلكدر

قر يمنك جنوب طرفينك هوالرى بيك جلى، اوله ن واوسملك اوچون
 بيك فائده ليدر. گر چه بونده طوپراق طاشلى بولسه ده هم طاو اينه كارى
 يومشاق طوپراق ايله بيك يوقاغنه قابلانغان بولسه ده، ايمهن، قاراما،
 بوك شيكلى بيك كوب تورلى يافراقلى آغاچلر اوسلر، واديلرنده
 طاو آستلرنده وينا گراد، ياغشى نوع نهمه كيلر بادم (ميندال)
 شفتالو، اوروك، فوزى، اينجير ييمشى شيكلى طاتلى قيمتلى ييمشدر
 بيك ياغشى اولگره لر.

ياۋروپاي روسينڭ غرب طرفلرنده باطيق ديڭزى ياقن بولغانلقدن
 هوا هر وقت يووش بولا. فين كورفرزندن جنوبكه طابا، باطيق ديڭزى
 بويلرنده طوپراق قوملى هم بالچقلى، بعض اورنلرنده اين ژويستكهلى
 ويوشقنليدر بونده آسقلر، باقچه ييمشلىرى هم اوله نلر بيك ياخشى بولالر.
 پينسكى باتقافلغنده (اورمانلقده) ايمهن، فاراما، ارهنگى، جوكه،
 اوصاق شيكلى يافراقلى آغاچلر بيك كوب اوسه لر، پريۇيسلان طرفند
 (ۇيسلا يلغھسى طرفلرنده) ياخشى اشلهنگان قارا طوپراقلى قورلرده
 بقداي وشيكھر چوگوندرى هم باقچه لرنده گر وشا و آلمارنڭ هر تورلى
 لذتيليرى ياخشى اولگوره در.

ياۋروپاي روسى خلقلرينڭ تركلك هم كون كورولرى

ياۋروپاي روسى خلقلرينڭ كوبسى بيك كوب زمانلردن بيرلى
 مدنبنده ياشيلر؛ يعنى بونلر بيك كوب زمانلردن بيرلى اوللر ياصاب،
 شيرلر قوروب ايگن ايگوب، سودا و تجارتلر قيلول هنر و باشقه كسبلر
 ايله تركلك ايتهلر. (بو خلقلر: پاله كلر، نيمسلر، يهوديلر، ناتارلر،
 چيرمشلر، چوواشلر، فينلر، موردوا وغيريلر در)

شولاي ده بولسه آراده بر آز بدوى حالنده، يعنى بر اورندن
 ايكنچى اورنقه كوچوب يوروب كوچمه حالنده ياشا و چيلر ده بار. مثلا
 شمال طرفلرندهغى سامايدلر هم لوپارلر، جنوب شرفى دالالرندهغى
 قرغز و قالمقلر همانده بر اورندن ايكنچى اورنقه كوچوب، كوچمه
 حالنده ياشيلر. روسيه بيرينڭ بارچه خلقلىرى بر پادشاه حضرتلرينه گنه
 تابع بولوب بر مملكت توز و گانلر.

مدنى خلقلرنڭ تركلكى

كشيلر بيك كوب زمانلردن بيرلى اوزلرى اوچون فايدهلى بولغان

حيوانلارنى قوللرىنى ايىلەندىرىپ، فائىدەلى اولەنلەر، اوسملىكلەر ھەم باقىچە يېمىشلىرى اوسدىررگە واوزلىرى اوچون كىرگىلى بولغان ايگىنلارنى ايگىرگە اويىرەنگانلار. ايگىن ايگو سىبىلى كىشى بىر اورنغە اورنلاشوب تىركك ايتەرگە مجبور بولغان. بىر يىرگە اورنلاشقان كىشىلەر اوزلرىنىڭ تىرككىگى اوچون حاجت بولغان نىسەلرنى طابو اوچون اوزلرىنىڭ اجتهاد ھەم بىلمىكلىرى سايبە سىندە طىبىعتنىڭ فائىدەلى نىسەللىرى ايله فائىدەلانالار: وحشى قوشلارنى، كىوكلارنى ھەم صودەغى بالقارنى طوتوب آشىلەر. اوزلرى اوسكان ياكە چاچوب اوسدىرگان نىسەلردىن، يورت حيوانلاردىن ھەم قوشلاردىن فائىدەلانالار. يىرر اچىندەگى تورلى معدنلارنى قازوب چىقاروب آنلاردىن اوزلرىنىڭ يورت ايتوللىرى اوچون كىرگ بولغان تورلى قوراللارنى ياساغان، اويىرەنەر، مىثلا تىمىردىن تورلى ايگىن ھەم صوغىش قوراللارنى، اولەن سوسلاردىن ھەم حيوان جونلاردىن جب جگر لەب اوزلرىنىڭ اوست وباشلارنى كىيەرگە كىرەكلى نىسەلەر حاضرلىلەر.

زمان اوتكان صابىن خلىقتىڭ زھنى اوتكىنلەنە بارا. اوزىنىڭ اور تىرككىگىن جىگىگىلەيتورگە طروشام جىگىگىلەيتە. كون كوروى اوچون كىرەكلى بولغان نىسەلرنى ياساوا واشلەوا اوچون تورلى ماشىنالار چىقارا زاۋودلار ھەم فابرىكلار اصالا.

بىر اورنغە اورنلاشقان كىشىنىڭ تىرككىك اوچون كىرەك بولغان نىسەللىرى بىك كوب بولا. شول سىبىدىن اول اوزىنە كىرەك بولغان نىسەلرنىڭ ھەم سىندە اوزىگىنە ياساوا يىتىكرە آللى. اوزى اشلەگان نىسەلرنىڭ اوزىدىن آرتقان باشقەلرغە ساتوب، اوزى اشلى آلمىغانلارنى كىشىلردىن آلا: يعنى سودا قىلا باشلى. كىشىلەر اوزلرىنى ھەر طورور اوچون آغاچدىن طاشدىن ياكە بالچىقدىن يورتلەر سالالار. باشقەلرنىڭ ياردىمىنە احتىياجلىرى توشكانلىكدىن جماعت بولوب جىيىلشوب بىرگە طورا باشلىلەر. (آوللار، شىھىرلەر سالالار، مىلىكتلەر توزىلەر.) اوزلردىن ھەم ماللردىن دشمانلارنىڭ ھىچومىدىن

صافلاو اوچون اولوشه لر نكڭ ئەيلەنەسینە تیرەن چوقر لر قازیلر یا که استینا ایله ئەیلەندرب آلالر.

بر برسای ایله یورشورگه، خبر لەشورگه هم سودا قیلورغه اوڭغای بولسون اوچون اوچون کویمه لر هم کارا بلر یاصیلر: قوری ییرده گی بوللر نی تیگزیلر، صولر آرغلی کوپر لر صالالر.

مملکتنی هر وقت دشماندن صافلاو اوچون هم مملکت اچنده ترتیبلر نوزو اوچون حکومت هم بتون مملکتکه باش بر پادشاه بولا.

بر یورطنڭ خوجهسی اوزینڭ ایو جماعتلرن صافلاب، آنلر نڭ کیرهک یارافلری اوچون طرشقان شیکلی پادشاهده بتون مملکتنی دشمانلردن صافلی، مملکتده یورتو اوچون ترتیبلر توزی، قانون ونظاملر جفارا، بو نظاملر کوچسز کشیلر نی یاوزلر هم کوچلیلر نڭ ظلمندن صافیلر. کشینڭ تهن وگاوده لری اوچون کیرهک بولغان نرسه لر (آشامق

اچمک نرسه لری، کیمیم صالم هم یورت ییر) دن باشقه دخی ده روحی، جای اوچون کیره کلی بولغان نرسه لری ده بیک کوب. کشی حقیقی اللهی طانورغه، آنڭ قوشقانچه تر کلک ایتەرگه طرشا؛ یعنی تهنندن باشقه روحی اوچون هم اوز فایده سندن باشقه بوتهن کشیلر فائدهسی اوچونده تر کلک ایته باشلی. اوزن چولغاب آلقان دنیانی طانورغه، آدم بالالرینڭ اولده نیچک تر کلک ایتکانلرن هم حاضر گی کونده نی روشده باشاولرن بلورگه طرشاهم تورلی فنلر او قورغه باشلیدر، کشی اوزینڭ روحی احتیاجلرن اوتهو اوچون عبادتخانه لر مکتب ومدرسه لر صالوب، معرفتن آرندرو طوغریسندە اجتهاد ایته باشلیدر.

کشی نی قدر معرفتلی و بلملی بولسه آنڭ تر کلگی هم کون کورووی شول قدر جیکله یه هم یاخشیلانا بارادر.

کوچوب یوروچی کشیلر (بدویلر) نكڭ تر کلگی

بدویلر ایگن ایکمیلر. آنلر بیک کوب یورت حیوانلری آصراب

شونلار ايله رزقلانوب طورالر . صامو ييدلر هم لوپارلر بولان آصرلر . قرغز و قالمقلر يورت حيوانلرندن صارق ، صغر ، آت هم توهلر آصراب آنلرني اورچتوب تركلك ايتلر . بدويلرنگ بتون تركلكلري اوشبو يورت حيوانلرينه باغلانمشدر . بو حيوان كتولرن يورتو اوچون ياخشى هم كوب اوله نلى دالالر كيرهك بولادر . شونلقدن بدويلر اوزلرينگ حيوان كتولري ايله همان بر ييردن كيتوب ايكنچى ياخشى اوله نلى ييرگه كوچوب يوريلر . بدوينگ رزقى ده بتون كييملري ده شول حيوانلري اوستنده در . آنلرنگ سوت هم ايتلري ايله رزقلانلر ، تيري هم جونلرندن اوزلرينه تورلى كييملر باصاب كييهلر . بدويلرنگ كون ايتو اوچون كيرهك نرسه لري بيك آز . آنلر هر بر كيرهك نرسه لرن اوزلري حاضر ليلر . شول سببدن آنلرده فابريك وزاؤودلرده يوق . سودالري ده بيك آز . هنرلري ده يوق . بدويلر طورا طورغان ييرلرده ياخشى واوگفابلى يوللرده يوق .

بدويلر يل بويى ، حتى عمر بويى بر اورندن ايكنچى اورنقه كوچوب يورى طورغان خلقلر بولغانلقدن ، بونلر اوزلرينه طورر اوچون دائى يورت صالحيلر ، بارى تيك وقتليغنه غنه فور ولغان چاطر هم كيز ايولرده گنه طورالر . بدويلرنگ شهرلري بتونلەي يوق هم بزنگى شيكلى آللريده يوق . بدويلر بيك نادانلر ، فندن وهنردن معلوماتلري يوق حتى اوفى ويازاده بلميلر هم اوزارن معرفتله ندر و طوغر يسنده هيچ طرشميلر .

ياؤروپاي روسينگ قايو ييرلرنده نرسه ايله كسب ايتلر .

ييرلرينگ اوستكى قاتلاولرى ، هواسى هم بايلقلرى جهتندن روسيه نك تورلى ياقلرى تورليچه در . كشيرنگ كسب وشغللرينگ تورليچه بولووى ده شوندىن كيله در . روسيه نك صولى هم قويى اوله نلر اوسه طورغان دالالرى

كشىلرنى حيوانلار آصارغە اويرەتكەن. بو دالالردەغى (مدنى ھەمدى) خەلقنىڭ آت، صغر، صارق ھەم كچە كۆنلرى بىك كۆبدر. بالقى دىڭزىلر (قارا، آزوف ھەم كاسپى دىڭزىلرى) ھەم يىلغەلر (دنىپر، دون، ۋولغە ھەم اورال يىلغەلرى) بالق طوتو كسىنىڭ آلغە كىتووينە بىك زور سەبب بولغانلر. قارا بالقلى گوبىرنالردە ايگن بىك ياخشى اوڭقانلقدن ايگن ايگو، نەمەكى، شىكەر چوگوندىرى ھەم تورلى باقچە يىمەشلرى اوسدىر و آلغە كىتكەن. بو ياقلردە خەر، شىكەر، كۆن زاۋودلرى و باشقە تورلى زاۋودلر سالغانلر. روسىيەنىڭ اچكى گوبىرنالرنىدە ايگن ايگو اوچون ياخشى بىرلر آز بولغانلقدن بو ياقدەغى خەلقلر اوزلرىنىڭ كۆن كۆرولرى اوچون تورلى ھنرلر (آغاچدن، كۆندىن، بالقچىدن، مەدىدىن تورلى نرسەلر ياصارغە زاۋود و فابرىكلردە اشلەرگە) اويرەنگەنلر. شامالى اورمانلردە كشىلر اوچىلق ھەم آغاچ چىقار و ايلە كسب ايتەلر. كشى طورمى طورغان طوندىرلردە ساموئىد ھەم لوپارلر بولان آصرىلر.

شامالى بوز دىڭزىلرى بوينىدە طور وچى پومارلر دىڭزىلردە بالق طوتو ھەم دىڭز كىوكلىرى آولاو ايلە كۆن كۆرەلر. اورال طاوللرى بوينىدە طاولردن قىمەتلى طاشلر ھەم مەدىنلر قازوب چىقارلر. (بۇ ياقلردە طاش شومارتا طورغان، تىمەر، چوئىن ھەم باقر اشلى طورغان زاۋودلر بار).

شامالى گوبىرنالر.

شامالى گوبىرنالر اوچىدر: آرخانگىل، ۋالوگدا ھەم آلونىتسكى گوبىرنالر بىر. صوڭقى گوبىرنانىڭ باش شەھرى پىتروزاۋودسكى دىب آنالدر. بو گوبىرنالرنىڭ بىرلرى بىك كۆب ھەم زور، خەلقى بىك آزدىر. اورال بالقلى صرىتەنە ياقنراق بىرلرىنە خەلق طغىزراق او طورغان شامال دىڭزىنە ياقن ياقلردە خەلق بىتونلەي يوق دىب ئەيتورلك آز.

اورال بالطبق صرتينك ايتەكلرنده گى خلقنك كوبره گى ۋېليكا روسلردر. شمالغه طابا كيتكچ ۋېليكا روسلر (پومارلر) فقط شهرلرده، بحر ابيض هم زور ياغە بويلر نده غنه اوچريلر.

بو گووير ناناك باشقه ييرلر نكر روس جنسندن باشقه خاقلر او طراغانلر. ۋالوگدا گووير ناسنده غى اورمانلرده زير انلر طورالر؛ طوندرلرده صاموويد هم لوپارلر كوچوب يوريلر، آلونيتسكى گووير ناسنده غى كوللر ئەيلە سينە كاريللر اورنلاشوب مدنى روشده كون كورەلر.

صالغن هوا هم ناچار ييرلر بو گووير نالرده ايگن ايگەرگە بيك زور اوڭغاي سزلق قىلالر: بارى تيك اورال بالطبق قريلرنده هم يلاغە بويلر نده غنه ايگن ايگوب بولادر. بو گووير نالرده، آرش هم جين

چاچەلر؛ اورمانلى ياقلرنده آغاچلارنى كيسوب ايريلرن بورەنە اينوب صو ايلە آغزالر، وافلرن ياندر ب كولى ايلە ييرلرنى ياخشىلاتالر. كول ايلە فاتشقان بالچقده آشلق بيش آلتنى يلاغە قدر بيك ياخشى اوڭادر.

بو طريق ايلە ايگن ايگونك فائده سينە فاراغانده ضررى بيك كوب آرتق. چونكە تينيش سزگە اورمان هلاك ايتلە هم اورمان كيهوگان صابن آنده غى قوش قورتلر هم كيوكلرده كيميلر. شمالى طرفنك كوب صولى يلاغە لرى بوينده بيك ياخشى زور بولونلر بولغانلقدن حيوان آصراو بيك اوڭغايلى هم فايده ليدر. ايمپيراتور برنجى پيتر چيت مملكتندن

كوب سونلى هم

ياخشى نسلى صغر-

لر كيترتوب بو

طرفلرده اورچندر-

گان. آنده اور-

چگان اوشبو صغر-

لرنى خولما گور-

سكى ديب آتالا-

در. (شکل ۱۹)

شکل ۱۹

بو طرفلرده ياشا وچى خلكلرنىڭ زىفلانا هم سودا قىلا طورغان نرسه لرى
 حيوانلار. اورال-بالطيق صرتىنىڭ. بتون شىمالى ايتە گى قاب قارا اورمانلار
 ايله قابلانمشدر. اورمان بىك كوپ بولغانلىقتىن بو طرفلرده آغاچ ايسل
 كىسب ايتو بىك آلفە كىنكان.

بو اورمانلرده قوشلردىن بۇجۇر، كورتلك، صوبرو باشقەلر، كىوكلردىن
 نىن، قاراتولىكى قزل تولكى آيوو باشقە جانورلار بىك كوپ بولغانلىقتىن
 اوچلىق بىك فائىدىلى كىسبلردىن سانالادر.

اوپى زىرانلار اوزلرىنىڭ چىن دوستلرى اتلار ايله اورمانلارغە
 او اولارغە كروب كىتوب آطلالار و آيلر بويىچە قوشلار وجەننىكلر
 اولاب يوريلر هم اوزلرىنە يل بويىنە كون كوررگە يىتەرلك اولرنى
 طونوب قايتالار. پىتربورغ، موسكۋا هم باشقە شەرلرگە كىتە طورغان
 قوشلرنىڭ كوپسى اوشبو طرفلردىن چىقادر.

أصلى آغاچلارنىڭ ايرىلرن كىسوب، بورەنە ياصاب، يلغەلر ايله
 آغزوب بحر ابىضفە چىقاروب كاراب ياصارغە ساتالار هم ياخشى قىمەت
 يىلارغە ساتوب چىت مەلىكتلرگە اوزاتالار.

واق آغاچلردىن تورلى صاوتلر ياصاب ساتالار. بعض آغاچلرنىڭ
 قابىلردىن يا كە اوزلردىن دىگت، صولاما هم اسكپىدەر چىقارالار. كۆللىردىن
 پاتاش آلاار. اورال طاوولرىنىڭ ايتە كلرنده گى اورمانلردىن نىچە شىر مڭ
 بود اربت چىكلە وگى جىيوب ساتالار.

شىمالى طرفلردهغى طوندرالر بتونلەى موك ايله قابلانمشدر. شىمال
 طرفلرنده ياشى طورغان بولانلرنىڭ قىش، جايىن بار آشاغان نرسه لرى
 اوشبو موكلر.

قىش كونلرنده بولانلر بو موكنى اوزلرىنىڭ كىڭ طۇياقلىرى ايسلە
 قار آستىدىن قازوب آشيلر. صاموئىدلر بولاننى بىك كوپ آصريلر.
 چونكە آنلرنىڭ كون كورولرى اوشبو بولانلر ايله در. بولان صاموئىدقە
 ات اورنىنە دە، صغر اورنىنە دە هم صارق اورنىنە دە خىدەت ايتە در.

صاموويدار بولاننى جىگەر، سوتن صاوب اچەر، ايتن آشيلر، تيريسندن اوست هم آياق كييملرى تگەر، توشەك هم يورغانلر ياصيلر، اوزلرى طوراً طورغان چاتلرن تورەر؛ اچەگى هم سگرلرندن جب هم باولر ياصيلر؛ سويه كلرندن چه نچكى وپچاق صابلىرى هم باشقە نرسەلر ياصيلر. زاؤودلرە بولان تيريسندن بيك ياخشى زامشا اشەب پير چاتكە شىكللى نرسەلر ياصيلر.

صاموويدنك بتون كون كوروى اوشبو بولانغە به يەلەنگان بولغانلقدن، بولان فاينە بارسە صاموويدە شونده باررغە مجبوردر. بولان دە بر اورندەغنه طوراً آلەمى، بر اورندەغنى موكنى آشاب بترگاچ ايكنچى اورنغە كوچە هم آندەغنى موكنى آشاب بترگاچ اوچنچى اورنغە كوچە هم صاموويدە بولانى آرتندن قالەمى كوچوب يوريدر.

جاي كونلرندە طوندرادە چين بيك كوب بولغانلقدن، بولان آنلرنگ بورچولر يەنە چدى آلماينچە بوز ديگىزى ياقلر يەنە طابا قاچا هم طوندرانك جنوب طرفينە فقط كوز يتكاج كنه قايتا. بولاننگ خوجەسى دە بتون بل بوى، بتون عمرن بولانى آرتندن كوچوب يوروب اوزدرار.

شمال طرفلرينك يلغە وكوللرندە هم شمالى بوز ديگىزلرندە سيلودكە، تريسكە، ناؤاگا هم سيومگە بالقلرى وديگىز جانوارلرندن كيت هم تولين بيك كوبدر.

بومارلر ياز ييتو ايلە جيبيلشوب كتو كتو كويمەلر ايلە بالق هم كيوكلر طوتارغە كيتەلر. بالقنى شول قدر كوب طوتالركە، حتى جيبارغە قوللرى، سالورغە صاوتلرى ييتەمى. قيمتلى بالقلرنى اچينە طاش جاىگان چوقورلرغە طوتوروب طوزايلر. شمال طرفينك خلقلرى، بالق ايلە رزقلا نالار هم اوزلرندن آرتقانن پيتربورغ، موسكوؤا وباشقە شەرلرگە ييبەروب ساتالر. بر كيت دن مك پودقە ياقن ماى چغادر. تولين نك ماى هم تيريسى اشكە كيتەدر.

شمال بوز ديگىزىنك آتالرينە هم طوندرەلرغە بيك كوب تورلر

قوشلار كىلوب بالا چقارالار. بونلار آراسنده تىكە طاولرده اوييا يىصاب
 بالا چقارا طورغان گا گا اسملى قوشنىڭ مامى بىك يوشاق بولغانلقدن
 بىك قىمتلىدەر: (شكىل ۲۰) ياز كونى بو ياقلىغى چلى ياقلىردن آق قوشلار،
 فازلر، اورده كلر، كولىكلر. بىكاسلر وباشقى قوشلار بىك كوب كىلەر.

بىكاس
 شكىل ۲۰

بو طرفلرده دىگىز كىسبلىرى وباشقى كىسبلىرىنىڭ آلىغە كىتووينە
 خلىنىڭ آلىغى، جاينىڭ قىسقىلىغى، قىشنىڭ اوزونلىغى بىك اوڭغايىسلىق
 قىلادەر. بو طرفده يوللار بىتونلەى يوق دىيورلك، فقط يىلغە، دىگىز ھىم
 او كىيان بوينچە غنە ماللىرىنى يورتلەر.

صناعىلى گوبىرنالار

روسىيەنىڭ صناعىلى گوبىرنالرى مەلىكىتىنىڭ اورتالىغىدە، ۋولغە ھىم
 لوقا يىلغەلىرىنىڭ اورتا اغوملىرىدەغى موسكۋا، تۋيو، يارسلاۋل،

كوستراما، ۋلاديمير، نيژني ناوگورد، اسمولينسكى، كالوگا، طولام
 رەزان گوبيرنالريدر. بو طرفدە خلق شىمالى گوبيرنالرغە فارغاندە بىك
 كوب ھىم طغز او طرغان. خلقنىڭ ھەمەسى دىب ئەيتورك ۋىليكا
 روس اردر. (شكىل ۲۱)

بو طرفلرنڭ بالچققرنده آشلق بيك اوڭمى. بونده آشلقنى اوڭدرو
 اوچون ييرنى بيك نقلاب هم ياخشىلاب تيرسهرگه كيرك بولا. بو
 طرفلرده چاچله طورغان آشلقلر: آرش، آرپا، صولى، قارا بغدادى،
 نزل بغدادى (كوستر اما، يارسلاوهم و لاديمير گوپيرنالرنده جيتن) در.
 بو طرفنڭ آشلقى ييرنى بيك ياخشىلاب تيرسهرگان تقديردهده هم
 بيك ياخشى اوڭغان يالمردهده اوزلرينڭ خلقن طوبدررغه ييتميدر.
 يينهگان آشلقنى باشقه گوپيرنالردن كيتررگه طوغرى كيلدر.

بو گوپيرنانڭ خلقى هيوان اورچتو طوغرىسندهده بيك آزا جهاد
 اينه لر (فقط يارسلاو گوپيرناسينڭ رومان اويهنزنده صارقى آصراو،
 قران گوپيرناسنده آت آصراو ترقى ايتهدر).

بو گوپيرنالرده باقچه ييمش لرنده اوز كيركلرى اوچون گنه اوسدره لر
 اما شهرگه ياقن فريه لرده، خصوصا موسكوڭا تيرهنسنده باقچه ييمش لرن
 سانار اوچونده بيك كوب اوسدره لر. باقچه ييمشى اوسدرو بيگرهك
 يارسلاو هم موسكوڭا گوپيرنالرنده ترقى ايتهدر. اوزون وصالقون
 نشلر بو طرفلرده آغاچ باقچه لرى اورچتورگه ايرك بيرمىلر. فقط
 ريزان و كالوگا گوپيرنالرينڭ بعض اويهنزرنده بعض آلما آغاچلرى
 ياخشى اوسهدر. و لاديمير گوپيرناسى ايسكى زمانلردن بيرلى اوزينڭ
 ياخشى چييه لرى ايله مشهوردر.

بو طرفلرده طوپراقنڭ ناچارلقى هم خلقنڭ كوبلىگى كشىلرنى
 اوزلرينڭ اقتصادى حاجتلرن نءمين ايتو اوچون چيت گوپيرنالرغه
 كينوب كسب ازلرگه مجبور ايتهدر.

بويافلر روسيه بيرينڭ وولغه، اوقا هم پاراخودلر يورى طورغان
 باشقه يلغه لرنڭ اورنالقلرنده بولغانلقدن اشلرگان نرسه لرنى باشقه گوپيرنالرغه
 بيهرب ساتو اوچون بيك اوڭغايلىدر.

موسكوڭا تيرهنسنده گى گوپيرنالرنڭ خلقى كوب زمانلردن بيرلى
 نورلى نرسه لر اشلر بتون روسيه گه طارانالر.

اۆلگۈدە بونرسەلرنى كرهستيانلر قش كونلرنده اولگۈدە قوللرى ايله اشليلىر ايدى (قول هنرى) صوگغه طابا شولوق نرسەلرنى فابريك وزاۋودلرده ماشينالر ايله اشلى باشلادىلر. فابريك وزاۋودلرده اشلىنگان نرسەلر ياخشى هم ماتور بولغانلقدن قول ايله اشلىنگان نرسەلرنىڭ درجەسى توشە، بهالرى آرزانلانا هم اشلىنولرى دە آزايدار.

اوقا يلغەسى بويندە بىك ياخشى تيمر معدنلرى چقاطورغان اورنلر بار. شول سببىدن بوتيرەلدە تيمر اشلى طورغان هم چوين قويباطورغان زاۋودلر سالغان. طولا شەرى قوروج هم باقر نرسەلر اشلى و ايله، رەزان شەرى اينە زاۋودلرى ايله مشهوردر. بوياقلر دە واق توبەك تيمر وقورچ نرسەلرنى قول ايله دە بىك كوب اشليلىر. (نيزگارود گوبيرناسينىڭ پاۋلوف هم ژورسما ديگان اوللرنده).

موسكوۋا گوبيرناسيندە چولمەك ياصارغە ياراقلى بالچقلىر كوب چقا طورغان اورنلر دە چولمەك زاۋودلرى قورلغان. بسو طرفلر دە چيىنن كيترلگان آق بالچقنلر فارفور صاوتلر (چنباقلر) دە بىك كوب اشلىنەدر. بو ياكلر دەغى قزل مال فابريكلىرى مامقن جب ارلەب، جبدن مينكال تريكە، مامق بارخت، سيتسا، ياولق وباشقە نرسەلر صوغالر. چيىنن كيترلگان جفكلردن تورلى جفك ماتيرىلر اشليلىر موسكوۋا شەرىندەگى زاۋودلر دە شەم وصابونلر دە بىك كوب اشلىنەدر.

بو ياكلر دەغى قول ايله هم فابريك وزاۋودلر دە اشلىنگان ماللر، بتون روسيەگە هم چيىت مملەكتلردن قتاى، پيرسيە (ايران) وباشقە آزا مملەكتلر يەنە دە طارالادر. بو اچكى گوبيرنالرنىڭ ميليونلاب كشىلىرى روسيەنىڭ باشقە گوبيرنالرينە تورلى كسبىكە طارالالر. (واق مالچىلر، بالئا اوستالرى، پىچ چفار وچىلر، ييرقاز وچىلر. كىيم نگوچىلر، ايتك نگوچىلر، تيمرچىلر، جون تتوچىلر وباشقەلر).

آشلق اوڭا طورغان قارا توپراقلى گوپيرنالر

آشلق اوڭا طورغان طرفلر: ژولينسكى، پادولسكى، (باش شهرى كامبنيئس پادولسكى) كييف، چيرنيگوف، پالتاۋا، خاركوف، آرلوف، تامبوف، كورسكى، ژارونيژ، پينزه، سمبر، سامارا هم صاراتوف گوپيرنالر يدر.

بو گوپيرنالرده غى خىلقلارنىڭ ايڭ زور كىسلىرى ايگنچىلىك در. بونى كو برك بقداي چاچلر. بوندى آشلق بىك اوڭا. اوزلردن آرتقان آشلقنى روسيه نىڭ باشقه گوپيرنالر يند هم چىت ملىكتلر گه ساتالر. چىت ملىكت خىلقلىرى بوياقلىرى روسيه نىڭ آشلىق آنبارى دىب يورتلر. بو طرفلرده آشلىق بىك كوب بولغانلىقتن اسپىرت زاۋودلىرى ده بىك كوب. بوندى باشقه بو گوپيرنالرنىڭ قابىلىرىندە شىكەر چوگوندرلىرى ده بىك ياخشى اوڭادر. بو چوگوندرلردن شىكەر زاۋودلرىندە شىكەر چىقارالر.

(شىكەر زاۋودلرىنىڭ ايڭ كوب يىرى كييف كو بىرناسندە در) نايىسى بر گوپيرنالرده تەمەكى دە اوسدرلر. بونلردن هر بىرسندە كىندردە چاچلر. آنىڭ اورلى هم سوسى چىت ملىكتلر گه كىتە. اورلىدىن ماي چىقارالر، سوسىدىن باوايشلر، باتىس صوغلر، جەتەلر اشلىلر. كونباغش اوسدرب اورلىدىن ماي چىقارالر. بو ياقلردە طارى دە بىك كوب چاچلر. بو گوپيرنالرده چىك بىك كوب بولغانلىقتن اومارطا قورتى آصراب بال چىبودە بىك آلفە كىتكان. (چىرنىگوف گوپىرناسندە اومارطا قورتى اورچنو هم آنى تريبە ايتونى اوير تە طورغان ملىكتلر آچلغان: كورسكى گوپىرناسندە بالاوز زاۋودلىرى بار.)

شولا يوق بو طرفلردە ياخشى آلما، گروشا هم چىبە آغاچلىرى دە اوسدرلر.

دالا گوپىرنالرىندە كورشى سامارا هم سمبر گوپىرنالرىندە كون،

ماد روسی

شکل ۲۲

مای، صابون هم جیلم زاؤ ودلری
بیک ترقی اینه در .

آشلق اوکا طورغان
گوبیرنالرنک اصل خلقی
ؤبلیکاروس هم مالاروسلردر .
(شکل ۲۲) بونلرنک غرب
طرفندهغی گوبیرنالرنده روسقه
باشقه خلقلر طورالر . بونلرنک
همه سیده ایگن ایله کون
کورهلر . بو طرفلرده صناعت
هم واق سودالر کوبرهک
یهودیلر قولنده در .

دالادهغی گوبیرنالر

آشلق اوکا طورغان گوبیرنالردن جنوبکه طابا آزوف، فاراهم کاسپی
دیگزلرینک شمالنده گی گوبیرنالردالاکوبیرنالریدر بیسسارابییه گوبیرناسی
(باش شهری کیشینوف)، خیرصون، یکاتیرینسلاف، طاوریچسکی
(باش شهری سیمفروپول) استاوراپول، آستراخان گوبیرنالریدر
دونسکی اوبلاستده اوشبو دالاده در .

صاراتوف هم صامارا گوبیرنالرینک بر آزلوشلری ده اوشبو دالاده در
بو دالالر کوب زمانلردن بیرلی حیوان آصری طورغان بیرلر
بولوب کیلرلر . ئلی حاضرگی زمانده ده بعض اورنلرنده قرغز وفالقلر
اوزلرینک حیوانلری ایله بر اورندن ایکنچی اورنقه کوچوب یوریلر .
بو طرفلردهغی، باشقه خلقلرنک ده ایگن مهم کسبلری حیوان آصراوچیلر .

صارق هم صغرلر آصراب، آنلرنی صویار اوچون پایتخت و باشقه شهرلرگه
 سانالر. بایراقلرینک اونار مک، حتی یکر میشه ر مک صارق وقوبلری
 بولادر. آت آصراب، آنلرنی اورچتوب بتون روسیه گه حتی چیت
 میلکنلرگه ده سانالر، (شکل ۲۳)

شکل ۲۳

هوا جلی بولغانلقدن هر توری ییمش آغاچلری بیک یاخشی اوسوب
 ییمشلری اولگوره در. یاغہ بویندهغی دالاردہ، ہم قریمنک وادیلرنده
 طاوالتک جنوبی ایتہ کلرنده گی بافچه لردہ شفقالو، اوروک، اینجیر، گروش،
 اسلیوا ییمشلری هم آلمالر اوسدرالر. بو ییمشلرنی کیبدر بیا که
 چی کوینچہ روسیه ننگ هر بر طرفلرینه ییبهر لر. بیسسار ابیه ده، فریمده، دون
 بوینده هم ژولغه طامانده زور زور وینا گراد بافچه لری اوسدر لر.
 وینا گرادچی کوبی بتون روسیه گه طارالا. کیبدر لسان وینا گراد یوزوم
 دیب آتالا. وینا گرادلردن توری قیمتلی اچمکلر یاصیلر. فرلرنده فاون
 قار بوزنی بیک کوب چاچه ار. بعض اورنلرنده بغدادی هم طاری ده ایگه لر.
 بیسسار بیه ده هم قریمنک جنوبی طرفلرنده قیمتلی تهمه کیلرده اوسدر لر.
 بو طرفلرنک دیکز ویلغه لرنده بالق بیک کوبدر؛ خصوصا کاسپی دیکزنده
 ژولغا هم اورال یلغه لرنده هیچ حسابسزدر. بو طرفلرده بالق طوتو کسپی
 ایل، میلیونلر چه خلق رزقلانوب طورالر. یاگنا بالق، کیبدرگان هم طوزلاغان
 بالق هم ایگه روسیه ننگ هر ییرینه طارالا. حتی ایگرالر چیته، ملکترلر گه ده
 کیتهدر. قارا هم آروف دیکزلرینک صای کورفرلرندن هم کاسپی دیکزی
 یافندهغی طوزلی کوللردن؛ (خصوصا ایلتون هم باسکونچه ک کوللرندن)
 یلینه نیچه شهر میلیون بود طوز چقار یلادر. صای کورفر هم کوللرده گی
 صولر قویاش اسسپلکندن پارغه بیله نوب اوچوب بته در، صوده ایزلگان
 طوزلر صوی کیبکچ توبکه او طروب قالالر. صوگره شول طوزنی جیبوب
 پوزهر مگ بودلی طاوالتوب اویوب قویالر.

دونیتهسکی کریاژده ییر کومری هم تیهر معدنلری ده چقار

بالطیق دیکزی بویندهغی گو بیرنالر.

بو طرفلرده فین هم ریگا کورفرلری بوینده ایستلانسهکی
 لیفلاندسهکی هم کورله ندهسهکی اسملرنده گو بیرنالر بار. بو طرفلرنک
 طوپراغی قایسی اورنلرده صانلقلی، قایسی اورنلرنده قوملی بولغانلقدن

اشلىق بىك اوڭمى. سازلقلىرىنى كىبىدرو اوچون كاناللىر قازوب سولون
 اغزالر، بو گوپىرنالار دىگىزگە ياقن بولغانلىقدن هوالىرى يوش هم
 معذلدر. بو گوپىرنالارنىڭ اصل خىلقلىرى اولان ايستونلر هم لاطىشلر
 فرىلر دە تىركلك ايتىلر. شىرلر نىدەر وىسلر، نىدسىلر هم يهودىلر باشىلر. خىلقىنىڭ
 بىك زور كىسبلىرى اىگن اىگو هم حيوان آصر اودر. اىگن اىگو اوچون
 تولى فوراللىر هم ماشىنالىر استعمال ايتوب ناچار پىرلر نى دە ياخشىلا تالار
 هم بىك كىوب اىگن آلوب اوزلر نىڭ آرتقانن چىت مەلىكتلر گە ساتالر.
 آلپوتلر چىت مەلىكتلر نى ياخشى نىسلىلى حيوانلر نى كىتر توب اور چىتلىر.
 ياخشى نىسلىلى كىوب هم ياخشى سوتلى گوللاندىيە شانلاندىيە صىقارلىرى
 هم نىچكە ويومشاق جونلى ايسپانزىه صارقلىرى بو طرفلر دە بىك كىوبدر.

فىنلاندىيە

بىر ابيض ايله بوتنى هم فىن كور فىلر نى آراسىندە غى پىرلر فقط فىنلاندىيە
 كە فىنلاندىيە الوغ كىنە زىلگى دىب آتالادر.

فىنلاندىيە بتونلىرى
 طاوولر ايله طولغان. وادىلر نىڭ
 سازلقلىرى، كوللر هم يىلغىلر
 بىك كىوب. بويىلغى هم كوللر دە
 يالىق دە بىك كىوبدر.

فىنلاندىيە نىڭ طاوولرى
 بىك قوبى اىلى اورمانلر
 ايله قابلانمىشدر. هواسى
 صالقولن هم بىك تىز اوزگە.
 روچەن، اصل خىلقى اوزلر نىڭ
 عدلىك هم طرىشلىقلىرى ايله
 مشهور فىنلدر (شكىل ۲۴)
 فىنلاندىيە دە اوقو هم

شكىل ۲۴

اوقتو اشلری بزنگ روسیه گه قاراغانده بیک کوب آلدہ. بوندہ چیدن کیلوب شؤیت خلقلری ده بیرلہشکانلر، فینلانندییه نیک طوپراغی ایگن ایگو اوچون بیک فائده لی توکل.

شول سبیدن آنک خلقی کوبرهک حیوان آصراو، بالی طونو هم اورمان کسبی شیکلی اشلر ایله شغللہ نلر. فینلانندییه کنهز لگی روسیه مملکتینک بر کیسه گیدر. آنی پادشاه حضرتلری طرفندن قویلغان گینیرال گوپیرناطور اداره فیلادر. آنک اوزینه مخصوص سهیم اسمندہ ترتیبلر توزی طورغان، خلقدن صایلانغان وکیللر مجلسی بار. مجلسلری هر وقت بزنگ روسیه ایمپیراتورینک فرمانی ایله گنه جیلادر. فینلانندییه گه اوزینه مخصوص آنچه صوغارغه ده پادشاه حضرتلری طرفندن اختیار بیرلشدر. بو کنهز لک ژیبورغ، نولند، آبو بیمر نیبورغ، طاؤ استغوس، ژازاس اولیابورغ، کوژاپییوس هم سینت میخیل اسملرنده سیکز گوپیرناغه بولنگان. گیلسینگفورس شهری نولند گوپیرناسینه هم بتون فینلانندییه گه باش شهردر. بو شهرده سینات، بانک هم دارالفنونلر بار.

غرب طرفنده غی گوپیرنالر.

دنپیر بلغه سینک یوغاری آغومندہ، پرپیت، بیریزین، دنپستر، نیمان هم غربی دؤینا بوینده غی ژیتوسکی، ماگیلوف، ژیلنا، کوژونا، گوردنا هم مینسکی گوپیرنالرن غربی گوپیرنالر دیب ئه یته لر. بو طرفلر بیک طاباناق بولغانلقدن صالقی هم باطفاقلقدن، صالرنده بیک گوزل هم قویبی اورمانلر اوسه. اورمانلرنده آبو، بوری، تولکی هم قابان دوکغزی شیکلی جانورلر، کول ویلغلرنده تورلی بالقلر بیک کوبدر. طوپراغی صالقلی هم قوملی بولغانلقدن ایگن ایگره یاراقسوزدر. چاچکان ایگنلری کوب یلدرده اورلقغه ده یینمی قالادر. غربی هم جنوبی طرفلرنده طوپراق یاغشی. بو یاقلرنده ایگن ده بیک یاغشی اوکادر.

پریٹویسلان (ویسلا بوی) طرفی

ویسلا ہم آکار قوبا طورغان باشقہ یاغہلر بویندہغی بیرلر پریٹویسلان طرفی دیب آنالا. بو طرفدہ وارشاو، کالیش، کیلیتس، لومژین، لوبلین، پیترکوف، پلوتسکی، رادومسکی، صووالسکی اسملرندہگی ایش گوبیرناغہ بولنہدر. بو طرفنک آلپاوتلری ہم شہر خلقی پالاکر، اول خلقی ہم اشچیلر لیتوایلر، بیلاروس ہم مالاروسلردر. شہر و اوللرندہ یهودیلردہ بیک کوب.

بو گوبیرنالرنک شمال طرفی طاباناق، قوملق، سازلق و اورمانلق بولغانلقدن ایگن ایگو اوچون فائدہلی توگل. جنوب طرفینک طوپراغی بیک یاخشیدر. بو طرفلردہ شیکہر چو گوندیری دہ بیک یاغشی اوٹادر. شول سببدن بو یاقلردہ شیکہر زاؤودلری بیک کوب. بو طرفلردہ حیوان آصراو بیک فائدہلی کسبلردن سانالا: یاغشی نسلی آنار، صغرلر، نچکہ و بومشاق جونلی صارقلرنی بیک کوب آصریلر شونک اوچون بو یاقلردہ پوستا و فابریکلری بیک کوب. جنوب طرفندہغی کارپات طاولرندن باقر، نیر، قارا قورغاشن ہم تسینکہ بیک کوب چغا. بو یاقلردہ بومعدنلرنی ایشی طورغان زاؤودلردہ بیک کوب.

الحاصل بو گوبیرنالردہ فابریکوزاؤود ایشلری بیک ترقیدہ، لکن سودانک زورسی دہ کچکنہسی دہ ہمہسی یهودیلر قولندہدر.

اورال طرفندہغی گوبیرنالر.

بو طرف ویاتکہ، قزان، پیرم، اوفام اورینبورغ اسملرندہ بیش گوبیرناغہ بولنیشدر. بو گوبیرنالرنک خلقی ویلیکاروس، باشقرت، تاتار، چیرمش، حووش، موردووا آر پیرمک قرغز ہم قالمقلردن عبارتدر. بو طرف لوزینک طبیعتینہ قاراب شرقی ہم غربی ٹلوشلرگہ بولنہ. شرقی ٹاوشینک

طوپراغى بېيىك اورنلاردا ماشلى، توبەن اورنلاردا ساز بالچقلى فقط جنوبكە
 طاباغنه قارا بالچقلى؛ غربى ئلوشىنكى بتونلەي قارا بالچقلى در. بو طرفنك
 قارا بالچقلى طوپراغنده ايگنلر بېيىك ياخشى اوڭالار. خصوصاً آرش، آرپا،
 صۇلى، بقدای، قارا بقدای، جېتن هم كيندر بېيىك ياخشى اوڭادر. جنوبى
 دالالرنده آت، صغر هم صارق كېيى يورت حيوانلرن بېيىك كوب آصريلر.
 پېرم افا هم ۋياتكە گوپيرنالرنده اومارنا قورنى آصر اودن بېيىك كوب
 فائده كورهلر. بو طرفنك اومارنالرندهغى باللر بېيىك آق، تەملى هم خوش
 ايسلى بولادر.

بو گوپيرنالرنك ايك زور كسبلرندن برسى طاغلردن معدن چقار
 كسبيلدر. اورال طاولرى بويندهغى بوزلر چەزاۋدلر دەيل بويينه نېچە شەر
 مېلبون پودلر چوبن قوروج هم تېەر اشلييلر. بو طاغلردن آلتون كوش
 آق آلتون زېر جديا قوت و طاپاس كېيى قيمتلى طاشارده بېيىك كوب چقادر.

سودا و تجارت.

هر كم اوزينك كون ايتووى اوچون كيرك بولغان نرسه لرنى
 اوزى گنه اشلى آلمى هم اشلر گه معلوماتى ده يېتميدر. هر كم اوزينك
 قولدن كيلورلك بر اشنى اشلى هم بونى اوزى اوچون گنه اشله مېنجه
 باشقه كشييلر اوچون ده اشلييلدر. اشچى اشله گان نرسه لرينك اوزندن
 آرتقان لرن باشقه كشييلر گه بېره هم آنك اوزيننه آنلردن اوزنده
 بولماغان هم اوزى اوچون كيرك بولغان نرسه لرنى آلماشدرب آلادر.
 بوروب شچه نرسه نى نرسه گه آلماشدرب بوروب اوڭغايىسىز بولغانلقدن
 آدم بالالرى آفچه نى اويلا ب چقارغانلر. هر كم اوزندن آرتقان نرسه نى
 صاتوب آفچه آلا هم اول آفچه نى بېروب اوزينك مېيشتى اوچون كيركى
 بولغان نرسه نى صاتوب آلادر.

صاتوو آلونك فايچان و فايىسى اورنده بولغانلغن بلو اوچون كشييلر
 بر اورن هم بر وقت بېلگيلەب هر فايىسى شونده جييلا باشلاغانلر.

ساتو آلو اوچون كشيلىر جيلا طورغان اورنلر غه اوللر هم شهر لىر
صالب آنه غه بر يا ايكى بازار لىر ياصى باشلاغانلر .

بعض اول با كه شهر لرده يلىنه بر با كه ايكى طابق زور بازار لىر
بولا . بو بازار لىر نى يارمار كه ديب نه يته لىر . يارمار كه لر كه ماللر تور لى
ياقلردن كيتر له هم آلوچيلرده بيك كوب ياقلردن جيلا لىر .

كشيلىر ماللرن بر اورندين ايكنچى اورنغه كوچرب يورتور كه او كغاي
بولسون اوچون تور لى يوللر ياصيلر . يول ياخشى بولسه مال يورتوده
نيز هم جيگى گل بولا ، يورتو حقى ده آرزان توشه . مالنك خوجه سینه ده هم
صانوب آلوچيغده فائده لى بولا . مال يورتو اوچون ايك ياخشى يوللر
نيسر يوللر هم ايك آرزان يوللر صو يوللر يدر .

اچكى سودا و تجارتلر .

روسيه مملكتينك كشيلىرى كوبسنيچه اشله نمه گان مال حاصل ايتو ايله
شغللنه لىر يعنى آنلر نك كوبره گى ايگن ايگو حيوان آصر او ، بالق طوتو ،
كيوك و جانوار لىر اولاو ايله كون كوره لىر . بو حاصل ايتكان نرسه لىر ينك
بر ئلوشن اوز كيره كلرينه طوتوب ، آرتقانن صانالىر . اشله نمه گان مال
طابو ايله شغللنه طورغان كشيلىر هر وقتده زاؤودهم فابريكرد ه اشله نگان
صنعي نرسه لىر كه محتاج بولالىر . فابريك وزاؤود خوجه لىرى بو نرسه لىر نى
يارمار كه لر كه كيتروب كويلب واق سودا گر لر كه صانالىر . واق
سودا گر لر اول ماللرنى اوز ايللرينه ايلتوب خلقغه واقلا ب صانالىر .

شمال بوز ديگن نندن هم بحر ابيضدن بالق ، كيت ميبغى هم مايبى ،
نولين و بالق مايبى كيل ؛ طوندر اردن هم اورمانلى طرفلردن تور لى جه نك
تيريلرى قوشلر هم قوش جونلرى كوب چغا . اورال بالطبق صتلرينك
جنوبى ايته كلر نندن صو ايله بورنه هم تور لى آغاچدن يا صالحان صاوتلر
كيتر له . اورطا اورال طاوولر نندن هر تور لى معدنلر هم طاشلر كيل .
موسكو اطرافنده غى گوبيرنالردن بتون روسيه كه فابريك زاؤودلرده

ديگزدن كيله طورغان ماللر آديس آرقلى، آزوف ديگزدن كيله
 طورغان ماللر طاگانروك هم راستوف آرقلى، بحر ابيضدن كيله
 وكيته طورغان ماللر آرخانگيلسكى شهرى آرقلى اوزادر.

روسيه ده دينلر

تورلى خلقلر تورلى دينده طورسه لرده اصلده انسانلر دين جهمندن
 ايكيگه بولنه لر. برسى سماوى كتابلرغه اشانوچيلر، ايكنچيسى مجوسيلر.
 سماوى كتابلرغه اشانوچيلر اللهغه هم الله طرفندن كوندرلگان
 كتابلرغه ايمان كيتره لر. مجوسيلر ايسه تورلى نرسه لرنى اوزلرى الله
 ديب بلوب شوگارغه طابنوچيلر در. مثلا چواشلر، چيرمشلر هم آرلر شول
 قسمدندر. كتابقه ايمان كيتره چيلر اوزلرينك اعتقادده اختلافلرينه
 كوره اوچكه: يعنى نصارى، يهودى هم مسلمانلرغه بولنه لر. نصارى
 پيغمبرلرنك والله طرفندن ايندرلگان كتابلرنك بعضلرينه اشانوب انجيل
 ايله عمل قىلالر. بونلرده اوزلرينك عبادتلرينه قاراب اوچ مذهبكه:
 پراؤسلاؤنى، كانوليك هم پراؤيستانتلرغه بولنه لر. بزك روسيه نك اصل
 خلقى پراؤسلاؤنى مذهبده در.

يهوديلر الله نك برلكن تصديق ايتوب موسى عليه السلامغه
 ايندرلگان تورات ايله عمل قىلالر. موسى عليه السلامدن صوك
 كىلگان كتاب هم پيغمبرلرگه اشانمىلر.

مسلمانلر الله نك برلكن، همه پيغمبرلرنى هم پيغمبرلرگه ايندرلگان
 كتابلرنك هر قايوسن تصديق ايتوب پيغمبر هممغه الله طرفندن ايندرلگان
 قرآن كريم ايله عمل قىلالر.

جماعت هم مملكت ادارهسى

هر بر كشى اوزينك شخصى احتياجلارن اوتوه هم اوزن وعائلن
 رزقلا ندرب نر بيه لهو اوچون اوزى اجتهاد ايتهدر، لكن كشىلر

اوزلرينڭ عائللرى ايله گنه آيرم ياشاب كون كوره آلميلر، بر نيچه
عائل برگه اويوشوب جماعت بولوب ياشيلر. بر نيچه عائل برگه اويوشوب
آوللر سالار، شهرلر توزير. جماعت بولوب تركك ايتو هر كم اوچون
اوكفابلي هم فائده ليدر. جماعت بولوب طور وچيلر بر برسینه ياردم
اينلر. برسي ايكنچيسينه اش ايله بولشا. جماعت بولوب طور وچيلر
عمومي احتياجلرن برگه له شوب آفچه لر صالح شوب ادا قبالار. قريه لر ده
هم شهرلر ده طور وچيلر برگه له شوب اوت سوندره طورغان قوراللر
صنوب آلار، كوپرلر سالار، يوللرني توزه تهلر. كشيلىر برگه له شوب
مسجدلر، مکتبلر، مدرسه لر، شفاخانه لر، دارالعجزه لر بنا قبالار.
برگه له شوب امامارغه، معلمرگه، استارستا واستارشينالرغه وظيفه لر
بيرلر. قريه هم شهر خلقلرى اوزلرينڭ عمومي احتياجلرى طوغر يسنده
يکكاشلر ايتو اوچون اوز آرارلندن عقللى و معرفتلى كشيلىرني وكيلى
ايتوب صابيليلر. بو وكييللر جماعت اشلرن قاراو اوچون مجلسلر
(صابرانیه) لرغه جييلار. مثلا اول كشيلىرى زيمسكى صابرانیه لرغه،
شهر كشيلىرى شهر دومالرينه وكييللر صابيليلر. بو مجلسلرگه صابلانغان
كشيلىر گلاسنى ديب آنالار. گلاسنى لر اوز آرارلندن لايىق كورنگان
كشيلىرني اداره اعضالى هم باش ايتوب صابيليلر. بو اداره اعضالى
زيمسكى صابرانیه يا كه دوما مجلسلرى نرسه كه قرار بيرسه شول قرارنى
بيرينه ييتكره لر. مثلا آنلرنڭ قرارلرى بو نيچه مکتبلر، شفاخانه لر آچار،
آنلرنڭ كيرهك ياراقلرن حاضرليلر، يانغن عسكرى طوتالر، يوللرني
توزه تدره لر، سرايتلى آورولرغه هم آچقلرغه قارشى تورلى تدبيرلر
قبالار. زيمسكى صابرانیه لر هم شهر دومالرى جماعت اشلىرى اوچون
كيرهك بولغان آفچه لرني، اول هم شهر كشيلىرینه عدل صورتده سالوملر
سالوب خلقدن جييوب آلار. بو يوقار يده ئه يتلگان اشلىر بارچه سى ده
جماعت احتياجلريدر. بوندين باشقه بتون مملكت اوچون كيرهك بولغان
احتياجلر ده بار. بو احتياجلرني آيرم كشيلىر هم آيرم (اول، شهر،

اویزه هم گو بیرون) جماعتلری گنه ادا قیلوب بتره آلمیلر. بونلری بتون مملکت خلقی همه سی ده فاتشو ایله گنه ادا قیلا آلادر.

مملکت اچنده مال یورتو اوکغای بولسون هم ساتو اشلری آلف کینسون اوچون یلغه لری قازوب تیره نه يتورگه، کانالر قازورغه، پاراخودلر طوقتی طورغان اورنلر (پرستانلر) یاسارغه، تاموژنالر یاسارغه، تیمر یوللر سالورغه کیرهک بولا. مملکتنی چیت دشمانلر هجو مندن صافلاو اوچون قوری بیر هم صوعسکرلری آصرارغه، مملکتک چیکلرینه کریپوستلر سالوب عسکرلر هم صوغش قوراللری قویارغه، بتون مملکت اوچون اشنی بلوب خدمت ایتیرک هم عالم کشیلر چغارلق تورلی تورلی عالی مکتبلر بنا ایتیرگه تیش بولادر. مملکت اچندکی کشیلرک برسی ایکنچیسینه جبر قیلماسون اوچون ترتیب ونظاملر توزورکه، کوچی کوچسزنی جبر له مه سون اوچون هم عیبلی کشیلرگه قییشلی جزا بیرلسون اوچون هرکمه بر نیگز عدلک ایله حکم قیلا طورغان محکمه وما کملر قویارغه کیرهک. بونلرک هر قایوسن بولدر و آنلرک مصارفی اوچون بیک کوب آقچلر کیرهک. بومصارفلر خلقدن جییلغان ایمانالردن، چیت مملکتدن کره طورغان ماللردن آلونا طورغان پوشلینالردن، آشاق اچمک نرسه لرنیک بعضلرینه سالنغان سالوملردن جییلغان آقچه لردن طونلادر، بزنگ روسیه مملکتینک بتون اداره سی پادشاه ایمپیراتور حضرتلرنیک صرفنده در. یا کچغار یلا طورغان قانون ونظاملر ایکنک اول گاصودارستویننی دوما ایله گاصودارستویننی ساؤیتده فارالغاندن صوکن پادشاه حضرتلری طرفندن تصدیق ایدلدر.

حکومت قانون لایحه لرن دوماغه کرتده، دوماوزی موافق کورگانلرن اوز فکرنجه اوزگه رتوب یا که برده اوزگه رتمیچی ساؤیتقه قویا هم ساؤیت موافق طابقانلرن پادشاه حضرتلرینه عرض قیلا. پادشاه حضرتلری موافق کورسه تصدیق قیلا، موافق کورمه سه کیری نایتارادر. پادشاه حضرتلری تصدیق قیلمیچی طوروب هیچ بر نظام زا کون بولوب ئهورلیدر.

مملكت اچنده گى ترتيبلرنىڭ هم قانونلرنىڭ درست اجرا قىلىنولرن تفتيش ايتوب طور و اوچون پادشاه حضرتلرى وزيرلر هم باشقه بيوك درجهلى سانا ونيكار تعيين قىلا.

پادشاه حضرتلرى تصديق نىلغان قانونلرنىڭ درست ادا قىلىنولرن هم مملكتده حكم اشلرن تيكشروب طور وچى زور محكمه پراؤيتلستو و يشچى سيناتدر. روسلرنىڭ روحانىلرى حقندى پاڭا قانونلرنى محاكمه قىلو هم تصديق قىلىنغانلرنىڭ درست ادا قىلىنولرن تيكشروب طور و اوچون تعيين ايدلىگان محكمه اسؤه تيشى سينود محكمه سيندر.

گاسودارستؤيننايا دوما، گاسودارستؤيننى ساؤيت، پراؤيتلستو و يشچى سينات هم اسؤه تيشى سينود، مملكتنىڭ بيوك محكمه لرى ديب آنالادر.

روسىه مملكتىنىڭ قسىملىرى

مملكتنى اداره قىلو هم قانونلرنىڭ تيشلىسنىچە ادا قىلىنولرن تفتيش قىلوب طور و اوڭغاي بولسون اوچون روسىه مملكتنى بىر نيچە گوبيرنا هم اوبلاستلرغە، گوبيرنالر نيچە شەر اويەزلرگە، اويەزلر نيچە شەر استان هم ؤولستلرغە بولمىگان. گوبيرنا شەرلرنده گوبيرنا محكمه لرى بولا هم آندە بتون گوبيرناغە باش گوبيرناتور طور. اويەز شەرلرنده اويەز محكمه لرى بولا هم آندە اويەز باشلىقى ايسپراؤنيك طور.

روسىه نىڭ بيوك محكمه لرى روسىه نىڭ پاڭا پايختى پىتربورغ شەرندەدر. پادشاه حضرتلرى اوزى دە اوشبو پىتربورغ شەرندە اقامت

قىلمىقدەدر.

